

Ἐκ Χιονιάδων

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ

ΤΕΥΧΟΣ 3 - ΑΝΟΙΞΗ 2000 - ΔΡΧ. 1.000

ἐκ Χιονιάδων

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ

ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ - ΕΚΔΟΣΗ: Πολιτιστικός Σύλλογος Χιονιαδιτών. Συνεργάζεται η Αδελφότητα Χιονιαδιτών «Ο Άγιος Αθανάσιος».

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΟ ΝΟΜΟ:
Βασίλης Σκούρτης

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ: Βασίλης Σκούρτης, Κώστας Σκούρτης, Γιάννης Λιάτσης, Τάσος Σακούλης

ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ: Ελένη Κουτσομπίνα, Αθανασία Πήλιου

ΕΔΡΑ ΤΟΥ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ: Χιονιάδες, 440 15 Πυρσόγιαννη (Για συνεργασία, διάθεση τευχών, συνδρομές, εμβάσματα)

ΔΙΕΥΘΥΝΣΕΙΣ ΣΥΝΕΡΓΑΤΩΝ:

Κ. Σκούρτης, Μπενίση 14, Λυκόβρυση 141 23, τηλ.: 28 32 551

Β. Σκούρτης, Πάροδος Αβέρωφ, Κόνιτσα 441 00, τηλ.: 0655-22 598

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ & ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ: «Ιδεότυπο», Ζ. Πηγής 48, τηλ.: 33 03 991

ΦΙΛΜ: «Ίχνος», Ζαΐμη 30, τηλ.: 82 28 258

ΕΚΤΥΠΩΣΗ: «Τετραχρωμία», Ματζάκου 3, τηλ.: 38 31 370

ΔΙΑΘΕΣΗ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ: Βιβλιοπωλείο «Δωδώνη», Ασκληπιού 3, Αθήνα και Βιβλιοπωλείο «Ελεγείο», Κόνιτσα

Οι απόψεις των ενυπόγραφων κειμένων δεν είναι κατ' ανάγκην απόψεις και του περιοδικού.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

3	Πρόλογος	20	Πρωτοπρ. ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΧΡ. ΕΥΘΥ- ΜΙΟΥ Το διαχρονικό μήνυμα του Αγίου Κοσμά του Αιτωλού
4	ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΚΑΜΑΡΟΥΛΙΑΣ Οι λαϊκοί ζωγράφοι της Ηπείρου και η Ηπειρωτο-Θηβαϊκή Σχολή Αγιογραφίας	26	Από διήγηση της ΒΙΚΤΩΡΙΑΣ ΛΙΑΤΣΗ Δουλειές του χωριού
11	ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΚΑΜΑΡΟΥΛΙΑΣ Οι Χιονιαδίτες αγιογράφοι Κωνστα- ντίνος, Μιχαήλ και Ιωάννης	30	ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΜΠΟΥΣΜΠΟΥΡΑΣ Γράμμος - φυσικό περιβάλλον
15	ΒΑΣΙΛΗΣ ΣΚΟΥΡΤΗΣ Ερημιά	33	Δημοτικά τραγούδια
16	ΒΑΣΙΛΗΣ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ Τα μαστοροχώρια	36	Η πλατεία του χωριού Η Αδελφότητα Χιονιαδιτών «Άγιος Αθανάσιος»
17	Διηγήσεις μαστόρων «όσα έμαθα να μάθεις κι όσα έπαθα να πάθεις»	37	Δραστηριότητες
18	Το μουσείο των μαστόρων στην Πυρ- σόγιαννη	39	Βιβλιοπαρουσίαση

Παράδοση

Ο άνθρωπος ζει μέσα στο παρόν, μέσα στο παρελθόν και μέσα στο μέλλον. Οι τρεις αυτές διαστάσεις συνιστούν τον ιστορικό χρόνο.

Το σήμερα και το αύριο είναι δεμένα με τα περασμένα. Το σήμερα θρέφεται από τα περασμένα και τα μελλούμενα από το σήμερα.

Με τη μνήμη γυρίζουμε στο παρελθόν και ζούμε μέσα σ' αυτό ένα μεγάλο μέρος της ζωής μας. Χωρίς το χθες δεν μπορεί να γίνει λόγος για το σήμερα. Όμως ο άνθρωπος είναι άνθρωπος, γιατί ζει με την προοπτική του μέλλοντος. Όπως το παρελθόν έτσι και το μέλλον ρυθμίζει τη ζωή του ανθρώπου. Το μέλλον υπάρχει ως προσδοκία, η οποία όμως έχει ως προϋπόθεση το παρόν και το παρελθόν.

Παράδοση είναι το σύστημα αξιών, τις οποίες ο άνθρωπος έχει αναδείξει με τον αγώνα της ζωής του. Η παράδοση έχει τόσο βάθος, όσο έχει και το εκάστοτε παρόν. Είναι κινούμενη και πλάθεται μέσα από το παρόν. Είναι κινούμενη προς το μέλλον και δημιουργεί πάντα καινούριες αξίες, οι οποίες όμως προϋποθέτουν πάντα τις καθιερωμένες. Χωρίς καθιερωμένες ιστορικές αξίες δεν μπορούν να δημιουργηθούν καινούριες.

Δυστυχώς, σήμερα ο άνθρωπος έχει την ιδέα πως λευθερώθηκε από πολλά πράγματα που τον εμποδίζανε, τάχα, να είναι λεύθερος. Πέταξε λοιπόν από πάνω του, μαζί με τ' άλλα, και την παράδοση και βρέθηκε σ' ένα χάος. Ενας λαός που έχει χάσει την παράδοσή του, είναι σαν τον άνθρωπο που έχει χαμένο το μνημονικό του, που έχει πάθει αμνησία.

Με την παράδοση ο άνθρωπος δυναμώνει τη συνείδησή του, νιώθοντας κοντά του και μέσα του τους προγόνους του, χαιρόμενος και λυπούμενος μαζί τους, βλέποντας σ' αυτούς τα ίδια αισθήματα, τις ίδιες συνήθειες, τις ίδιες αδυναμίες, τις ίδιες ανησυχίες, τους ίδιους στοχασμούς, που βρίσκει μέσα στον εαυτό του.

Αύγουστος 1999, πανηγύρι στο μεσοχώρι.

Δημήτριος Καμαρούλιας*

Επίκουρος Καθηγητής της Ιατρικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών

Οι λαϊκοί ζωγράφοι της Ηπείρου και η Ηπειρωτο - Θηβαϊκή Σχολή Αγιογραφίας

Κατά τον 16ο αιώνα και συγκεκριμένα μεταξύ των ετών 1532 - 1590, στη ΒΔ Ελλάδα (Ηπειρο, Αιτωλία, Μετέωρα, Κοζάνη, Καστοριά) και το Άγιο Όρος, εμφανίζεται μια νέα σχολή αγιογραφίας, δημιουργοί της οποίας θεωρούνται ο Θηβαίος αγιογράφος Φράγγος Κατελάνος και οι «άνισης αξίας» -κατά το Μ. Χατζηδάκη (Έλληνες ζωγράφοι μετά την άλωση, τόμος 1ος, σελ. 87)- συνεργάτες του.

Ο Φράγγος Κατελάνος το 1560 ζωγραφίζει το παρεκκλήσι του Αγ. Νικολάου της Μονής Μεγίστης Λαύρας Αγίου Όρους -σταυροειδής με τρούλο- και στην κτητορική του επιγραφή σημειώνει -για μοναδική φορά στα έργα του- ότι την ιστόρηση του ναού έκανε η «χειρ ευτελεστάτου Φράγγου του Κατελάνου εκ Θηβών της Βοιωτίας».

Με βάση τις τοιχογραφίες αυτές του Φράγγου Κατελάνου, οι νεώτεροι ερευνητές θεωρούν ως έργα του και τις ακόλουθες ανυπόγραφες τοιχογραφίες (Έλληνες ζωγράφοι μετά την άλωση, τόμος 2ος, σελ. 76-79):

- Του κυρίως ναού του καθολικού της Μονής Μυρτιάς Τριχωνίδας (1539).
- Τμημάτων του νάρθηκα και του κυρίως ναού της Μονής Φιλανθρωπηνών του Νησιού των Ιωαννίνων (1542).
- Του κυρίως ναού του καθολικού της Μονής Βαρλαάμ Μετεώρων (1548).
- Του ναού της Παναγίας της Ρασιώτισσας, στην Καστοριά (1553).
- Της Μονής Ζάβορδας, στην Κοζάνη (1590;) και
- Του ναού των Αγ. Αποστόλων, στο χωριό Αγ. Ζαχαρίας Καστοριάς.

Στο Φράγγο Κατελάνο αποδίδονται, επίσης, και μερικές φορητές εικόνες.

Ο Μ. Χατζηδάκης (Έλληνες ζωγράφοι μετά την άλωση, τόμος 1ος, σελ. 86-87), συ-

---

* Ο Δημήτριος Καμαρούλιας είναι ο συγγραφέας του σημαντικού δίτομου έργου *Τα μοναστήρια της Ηπείρου*. Έγραψε το κείμενο αυτό για το περιοδικό μας, ενώ το επόμενο άρθρο του είναι αναδημοσίευση από την «Ηπειρώτικη Εταιρεία», τ. 258, Σεπτέμβριος - Οκτώβριος 1999.

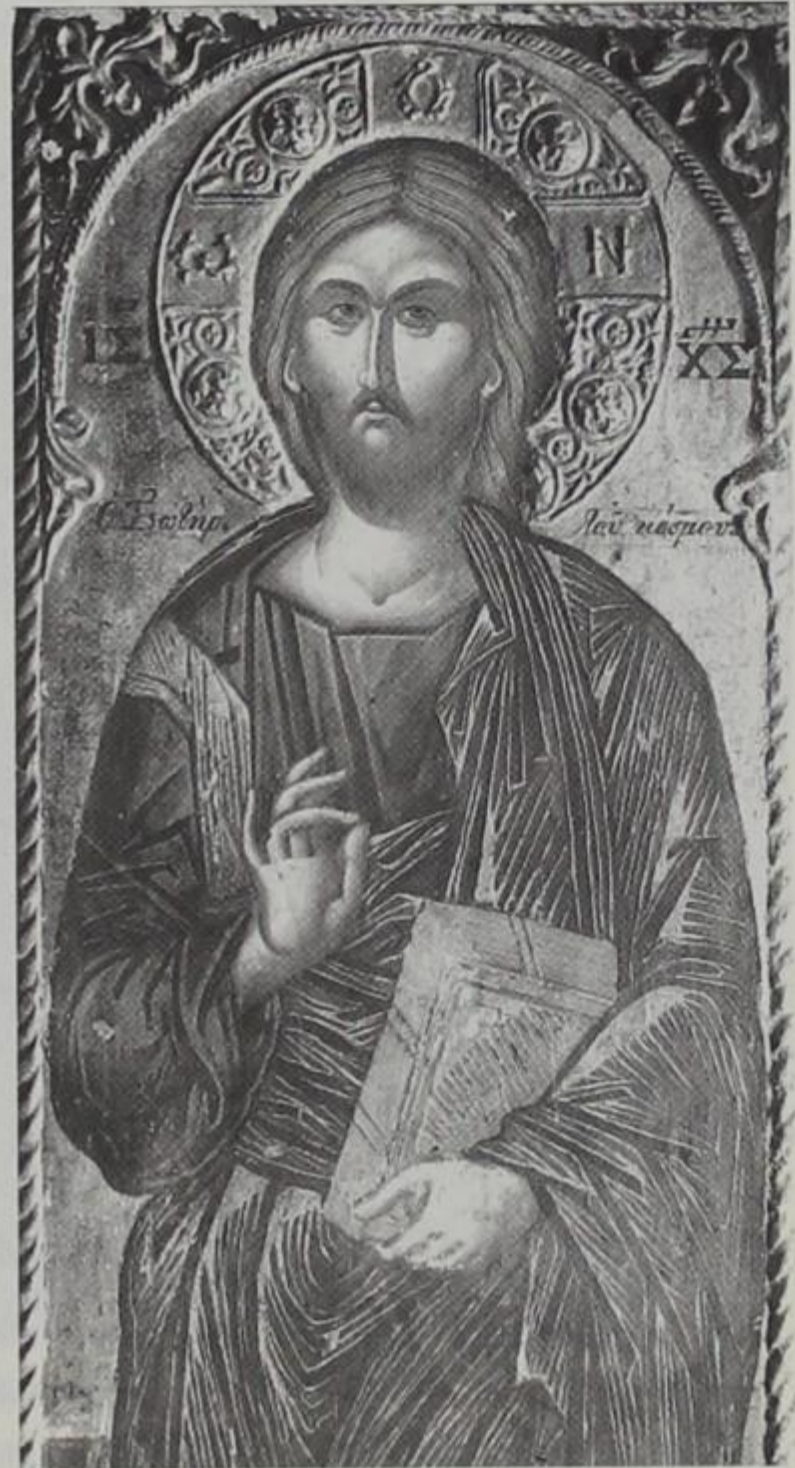
γκρίνοντας την τέχνη του Θηβαίου αγιογράφου Φράγγου Κατελάνου με την τέχνη του σύγχρονου του Κρητικού αγιογράφου Θεοφάνη Στρελίτζα (της Κρητικής σχολής αγιογραφίας), γράφει, ότι:

«ο Κατελάνος αναπτύσσει το εικονογραφικό σύστημα κατά τα πρότυπα του Θεοφάνη, διατηρεί όμως αξιοσημείωτη ανεξαρτησία στις συνθέσεις, όχι μόνο ως προς την επιλογή και τη διάταξη των εικονογραφικών στοιχείων, αλλά και ως προς το πνεύμα που διέπει την τεχνοτροπία του. Σε αντίθεση με το ήρεμο κλασικό ύφος του Θεοφάνη, ο Κατελάνος με το πλήθος των κινούμενων προσώπων σε δραματικό τόνο και με τη συσσώρευση των αρχιτεκτονημάτων της σκηνογραφίας, που δημιουργούν την αίσθηση του πυκνού και ταραχώδους περιβάλλοντος, εκφράζει την αντίθετη ροπή, αυτήν που τείνει προς το μπαρόκ. Στην προσπάθεια για την αναμόρφωση σκηνών, που αποτελεί συχνά προσωπικότερη ερμηνεία καθιερωμένων κρητικών μοτίβων και συνθέσεων, ανατρέχει τότε σε παλαιολόγεια, τότε σε ιταλικά πρότυπα και τότε σε έργα του “εργαστηρίου της Καστοριάς”».

Παράλληλα σχεδόν -λίγο μεταγενέστερα- με το Φράγγο Κατελάνο κάνουν την εμφάνισή τους και σε μια ευρύτερη περιοχή (Ηπειρο, Μετέωρα, Εύβοια, Λοκρίδα, Κιθαιρώνα) δυο άλλοι Θηβαίοι αγιογράφοι, οι αδελφοί Φράγγος και Γεώργιος Κονταρής, των οποίων τα έργα -κατά το Μ. Χατζηδάκη (Έλληνες ζωγράφοι μετά την άλωση, τόμος 1ος, σελ. 87)- και πάλι:

«υπάρχουν στενές σχέσεις εικονογραφικές και προγράμματος με τις διακοσμήσεις ναών του συστήματος Κατελάνου, εν τούτοις από άποψη τεχνοτροπίας κινούνται σε άλλο επίπεδο, με συνθέσεις λιγότερο ταραγμένες, με σκληρότερο πλάσιμο, λιγότερο στους χρωματικούς συνδυασμούς και μάλιστα με σαφείς τάσεις προς την επίπεδη σύνθεση».

Ο Φράγγος Κονταρής μόνος του ζωγραφίζει το 1568 το καθολικό της Μονής Μεταμόρφωσης του Σωτήρα Βελτισίστας (Καμαρούλιας, Τα Μοναστήρια της Ηπείρου, τόμος 1ος, σελ. 529), ενώ, με τον αδελφό του Γεώργιο -ιερέα και εκκλησιάρχη-σακελλάριο

Ι.Μ. Βαρλαάμ Μετεώρων

Μ. Φιλανθρωπητών, Νησί Ιωαννίνων.

Θηβών- ζωγραφίζουν (Μ. Χατζηδάκης, Έλληνες ζωγράφοι μετά την άλωση, τόμος 2ος, σελ. 102-104):

- Το ναό του Αγ. Νικολάου στην Κράψη Ιωαννίνων (1563).

- Τη λιτή του καθολικού της Μονής Βαρλαάμ στα Μετέωρα (1566) και

- Τμήματα του καθολικού της Μονής Φιλανθρωπητών στο Νησί των Ιωαννίνων.

Στους αδελφούς Κονταρή, οι οποίοι θεωρούνται συνδημιουργοί της νέας σχολής αγιογραφίας- και στους συνεργάτες τους αποδίδονται, επίσης, και άλλες ανυπόγραφες τοιχογραφίες, όπως:

- Του καθολικού της Μονής Ελεούσας στο Νησί των Ιωαννίνων.

- Του ναού του Αγ. Δημητρίου στη Βελτσίστα (Κληματιά) Ιωαννίνων.

- Του καθολικού της Μονής Γαλατάκη στην Εύβοια.

- Του ναού του Αγ. Γεωργίου στη Μαλεσίμα Λοκρίδας.

- Της λιτής του καθολικού της Μονής Οσίου Μελετίου στον Κιθαιρώνα κ.ά.

Η σχολή αγιογραφίας των Θηβαίων αγιογράφων, Φράγγου Κατελάνου και Φράγγου-Γεώργιου Κονταρή, αναφέρεται σήμερα ως σχολή των Θηβών (Μ. Χατζηδάκης), Ηπειρωτική σχολή (Μ. Αχειμάστου-Ποταμιάνου), σχολή της Β.Δ. Ελλάδας (Μ. Γαρίδης, Α. Παλιούρας, Θ. Λίβα-Ξανθάκη), Ηπειρωτο-Θηβαϊκή σχολή -σωστότερα ίσως, αφού δημιουργήθηκε από Θηβαίους αγιογράφους στην Ήπειρο- ή και σχολή των Ιωαννίνων, επειδή -κατά το Δ. Τριανταφυλλόπουλο (Ήπειρος, Η τέχνη στη τουρκοκρατούμενη Ήπειρο, σελ. 326):

«το αμάλγαμα από την τέχνη των ανώνυμων και επώνυμων (Θηβαίων) ζωγράφων, στον ηπειρωτικό χώρο ενεργοποιείται σε περιοχές προνομιακές, με επίκεντρο το μεγάλο αστικό κέντρο των Ιωαννίνων και τις παρακείμενες μονές του Νησιού».

Η Ηπειρωτο-Θηβαϊκή σχολή αγιογραφίας και κυρίως η λαϊκότερο τεχνοτροπία των Φράγγου και Γεώργιου Κονταρή επηρέασε αποφασιστικά το σύνολο σχεδόν των μεταγενέστερων αγιογράφων της Β.Δ. Ελλάδας (Ήπειρου, Δυτικής Μακεδονίας), οι οποίοι,

αυξανόμενοι συνεχώς σε αριθμό, ξαπλώθηκαν κατά το 18ο αιώνα, σ' ολόκληρη τη χερσόνησο του Αίμου.

Από τους αγιογράφους της ΒΔ Ελλάδας, οι περισσότεροι και αντιπροσωπευτικότεροι είναι Ηπειρώτες, καταγόμενοι από ορεινά χωριά και αγροτικές περιοχές της Ηπείρου, όπως είναι, οι Χιονιάδες, το Καπέσοβο, οι Καλαρύτες, τα Άνω Σουδενά (Πεδινά), το Φορτόσι, το Λοζέτσι (Ελληνικό) και η Κορύτιανη Κατσανοχωρίων Ιωαννίνων, το Μέτσοβο, και η Σαμαρίνα (σήμερα στο νομό Γρεβενών). Ηπειρώτες αγιογράφοι προέρχονται, επίσης και από τα χωριά, Τσεπέλοβο, Μονοδένδρι, Μακρύνο, Δολιανά, Φρασανά, Παγωνιανή, Σκλίβανη, Γρεβενίτι, Φανερωμένη Κατσανοχωρίων, Ζέρμα (Πλαγιά), Ζίτσα, Βρεντενίστα (Πηγές Άρτας), Κόνιτσα, Πάργα, Παραμυθιά, Σαγιάδες Φιλιατών, κ.ά.

Από τα αστικά κέντρα της Ηπείρου, όπως είναι, τα Γιάννενα, η Άρτα και η Πρέβεζα, προέρχονται ελάχιστοι αγιογράφοι κι αυτό, γιατί -όπως

Ιερός Ναός Αγ. Μηνά, Μονοδένδρι Ζαγορίου

υποστηρίζει ο Μ. Χατζηδάκης (Έλληνες ζωγράφοι μετά την άλωση, τόμος 1ος, σελ. 110)- «στις τουρκοκρατούμενες πόλεις δεν καλλιεργείται ιδιαίτερα η αγιογραφία».

Ο αριθμός των αγιογράφων στην Ήπειρο και τη Δυτική Μακεδονία αυξάνεται εντυπωσιακά από το 17ο αιώνα (20 περίπου αγιογράφοι) έως το τέλος του 18ου αιώνα (περισσότεροι από 60). Αυτό δε οφείλεται όχι τόσο στην αύξηση του πληθυσμού των περιοχών αυτών όσο στην ανέγερση πολλών νέων εκκλησιών και μοναστηριών.

Οι λαϊκοί ζωγράφοι της Β.Δ. Ελλάδας εργάζονται συνήθως κατά ομάδες -μπουλούκια, συντεχνίες, ισνάφια, ρουφέτια- αποτελούμενες από άτομα της ίδιας οικογένειας (φάρες, γενεές) ή του ίδιου χωριού και σε διάφορες περιοχές της Βαλκανικής. Ξεκινούν από τα χωριά τους την άνοιξη (του Αγ. Γεωργίου) και επιστρέφουν σ' αυτά το φθινόπωρο (του Αγ. Δημητρίου), ασχολούμενοι το χειμώνα με τα κτήματά τους ή την κτηνοτρο-

Ιερός Ναός Αγ. Νικολάου Βίτσας Ζαγορίου.

φία τους και με τη ζωγραφική φορητών εικόνων.

Η ορεινή ή αγροτική καταγωγή των λαϊκών ζωγράφων της ΒΔ Ελλάδας δίνει - κατά τον Δ. Τριανταφυλλόπουλο (Ήπειρος, Η τέχνη στην τουρκοκρατούμενη Ήπειρο, σελ. 326):

«την ειδοποιό διαφορά από τα αστικά “εργαστήρια” ή “Σχολές” που αναπτύχθη-

καν τον 16ο αι. με επίκεντρο την περιοχή των Ιωαννίνων. Εξηγεί επίσης σε αρκετό βαθμό ορισμένα νέα γνωρίσματα και την εξέλιξη της ζωγραφικής: αύξηση των έργων που φέρουν τα στοιχεία του ζωγράφου, σταθερή επανάληψη ορισμένων μοτίβων, βαθμιαία μετάπτωση από το υψηλό, εξευγενισμένο, αστικό ύφος της “Σχολής των Ιωαννίνων” του 16ου αι. στο ρεαλιστικό και απλοποιημένο, που από τον 18ο αι. ταυτίζεται πλέον με ό,τι συνηθίζεται να αποκαλείται “λαϊκό”».

Η τέχνη των λαϊκών ζωγράφων της Ηπείρου - Δυτικής Μακεδονίας, δηλαδή, -κατά το Μ. Χατζηδάκη (Έλληνες ζωγράφοι μετά την άλωση, τόμος 1ος, σελ. 110-111)- ακολουθεί μεν τα πρότυπα της Ηπειρωτο-Θηβαϊκής σχολής του 16ου αιώνα, αλλά, από το 17ο ήδη αιώνα, διαφοροποιείται και:

«πλησιάζει περισσότερο την κατηγορία της χειροτεχνίας, που ξεχωρίζει όμως με το υψηλό επίπεδο στην τεχνική απόδοση, στη μαστοριά, και αυτή άλλωστε αποτελεί την κυριότερη αρετή της ηπειρωτικής ζωγραφικής. Γι' αυτό δύσκολα θα ξεχώριζε κανείς καλλιτεχνικές προσωπικότητες, τεχνοτροπία προσωπική ή αναζητήσεις ανανεωτικές, χωρίς τούτο να σημαίνει μονότονη ομοιομορφία στις εκατοντάδες εκκλησίες, τις τοιχογραφημένες από τους τεχνίτες αυτούς στη διάρκεια του 18ου αι. Υπάρχει και διαφορά στην ποιότητα και διαφορές στις τεχνικές παραδόσεις, καθώς και διαφορές ως προς τις επαφές με την τέχνη άλλων περιοχών».

Και για την τεχνοτροπία των λαϊκών αγιογράφων της Ηπείρου, ο Μ. Χατζηδάκης προσθέτει:

«Η ζωγραφική δηλαδή διατηρεί όλους τους παραδοσιακούς τρόπους, αλλά έχει την τάση να γίνει εντελώς επίπεδη, με ζωηρές κηλίδες χρωμάτων σε έντονα περιγράμματα. Ο διακοσμητικός χαρακτήρας γίνεται πιο έντονος, η χάρη και η ευμορφία στις στάσεις και στα πρόσωπα, η αρχοντιά στη χειρονομία καθώς και κάθε έννοια απόδοσης του χώρου είναι στοιχεία ξένα προς τα εκφραστικά μέσα του συστήματος αυτού. Σαν συνέπεια, η φυσική ασχήμια και στα ιερότερα πρόσωπα, οι άμεσα εκφραστικές στάσεις και χειρονομίες ανήκουν στα τρέχοντα μέσα, τα οποία τείνουν στις καλύτερες περιπτώσεις να δημιουργήσουν παραστάσεις αφηγηματικού χαρακτήρα, με πολλές γραφικές λεπτομέρειες, σε μια συμβατική και απλοϊκή, αν όχι αφελή, γλώσσα μιας λαϊκότερης τέχνης. Με τον τρόπο αυτό εκφράζονται και οι παρατηρήσεις στο σύγχρονο κόσμο, δηλαδή το ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την κοινωνική συμπεριφορά που δυναμώνει τώρα. Οι παραστάσεις αφιερωτών ή οι ποινές των κολασμένων σε παραστάσεις Δευτέρας Παρουσίας και άλλες σκηνές από μαρτυρολόγια και άλλα κείμενα δίνουν αφορμή για οξύτατες παρατηρήσεις, ενδυματολογικές ή άλλες, που αποδίδονται συχνά χωρίς αιδώ, με την αμεσότητα της λαϊκής γλώσσας».

Χιονιάδες, παρεκκλήσι Αγ. Παρασκευής

Από τους λαϊκούς αγιογράφους της Ηπείρου-Δυτικής Μακεδονίας (Ληνοτοπίου, Γράμμοστας), ξεχωρίζουν ασφαλώς -τόσο για το μεγάλο αριθμό τους και τα πολλά και διάσπαρτα έργα τους όσο και για την επί τρεις περίπου αιώνες (17ο - 19ο) ακμή τους- οι καταγόμενοι από το χωριό Χιονιάδες της Κόνιτσας.

Οι Χιονιαδίτες -κατά τον Κίτσο Μακρή (Χιονιαδίτες ζωγράφοι, σελ. 20)- ανέρχονται σε 65 τουλάχιστον ή -κατά τα έτη 1880-1900- στο 8% περίπου του ενεργού ανδρικού πληθυσμού των Χιονιάδων, ενώ έργα τους βρίσκονται σε 101 χωριά και πολιτείες της Β.Δ. Ελλάδας, Αλβανίας, Γιουγκοσλαβίας και φυσικά στο Άγιο Όρος.

Το γεγονός αυτό άλλωστε καθιέρωσε και τη φράση: «Χιονιαδίτης είσαι; Ζωγράφος είσαι»!

Η χιονιαδίτικη ζωγραφική εντάσσεται στα πλαίσια της ζωγραφικής της ΒΔ Ελλάδας, κατά το 16ο-19ο αιώνα, με ατομικές φυσικά διαφορές, ανάλογα με τις επιδράσεις που δέχτηκαν οι αγιογράφοι, από τα πρότυπα της Βυζαντινής, της Κρητικής, της Ιταλικής, της Ρωσικής ή της αγιορειτικής αγιογραφίας.

Με τους Χιονιαδίτες αγιογράφους, εκτός από τον Κίτσο Μακρή, ασχολήθηκε -μια ολόκληρη ζωή- και ο Χιονιαδίτης ιερέας Γεώργιος Παΐσιος, ο οποίος και δημοσίευσε τα αποτελέσματα των ερευνών του στο περιοδικό «Ηπειρωτική Εστία», κατά τα έτη 1960-1962.

Με ορισμένους Χιονιαδίτες αγιογράφους και γενικότερα λαϊκούς ζωγράφους της Ηπείρου, έχουν ασχοληθεί και πολλοί άλλοι, ειδικοί ή μη, ερευνητές. Παρά το γεγονός όμως, ότι τα έργα όλων των λαϊκών αγιογράφων συνεχώς καταστρέφονται από τη φθορά του χρόνου και τις ανθρώπινες επεμβάσεις, δεν έχει αρχίσει ακόμη η συστηματική αναζήτηση, καταγραφή, μελέτη και φωτογράφιση, έστω και ενός αντιπροσωπευτικού δείγματος αυτών. Η δημιουργία, δηλαδή, και τήρηση ενός προσωπικού αρχείου για κάθε αξιόλογο λαϊκό ζωγράφο και γενικά λαϊκό τεχνίτη, που -όπως γράφουμε και σε άλλο πρόσφατο άρθρο μας (Καμαρούλιας, Ηπειρωτική Εταιρεία, 258, 1999, σελ. 357-363)- θα διέσωζε την πολιτιστική μας κληρονομιά και θα διευκόλυνε σημαντικά την εκπαίδευση, τη συγκριτική μελέτη και τη μελλοντική έρευνα.

Βιβλιογραφία

- ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ - ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ Μ.: Ζητήματα μνημειακής ζωγραφικής του 16ου αιώνα. Η τοπική ηπειρωτική σχολή. Δ.Χ.Α.Ε., Περίοδος Δ', 16, 1991-1992, σελ. 13-21.
- ΓΑΡΙΔΗΣ Μ. και ΠΑΛΙΟΥΡΑΣ ΑΘ.: Μοναστήρια Νήσου Ιωαννίνων. Ζωγραφική. Ιωάννινα, 1993. Σελ. 13 και 224.
- ΚΑΜΑΡΟΥΛΙΑΣ Δ.: Τα μοναστήρια της Ηπείρου. Τόμοι Α' και Β'. Εκδόσεις Μπάστα - Πλέσσα. Αθήνα, 1996.
- ΜΑΚΡΗΣ Κ.: Χιονιαδίτες ζωγράφοι. Εκδοτικός οίκος «ΜΕΛΙΣΣΑ». Αθήνα, 1981.
- ΠΑΪΣΙΟΣ Γ., ιερέας: Αγιογραφία και αγιογράφοι Χιονιάδων. Ηπειρωτική Εστία, 9, 773-779, 979-987, 1960, 10, 80-87, 177-185, 265-272, 369-372, 397-402, 515-520, 595-603. 800-807, 994-1001, 1961, και 11, 126-133, 223-230, 312-319, 413-417, 543-552 και 621-634, 1962.
- ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ Δ.: Η τέχνη στην τουρκοκρατούμενη Ήπειρο. Στο βιβλίο «ΗΠΕΙΡΟΣ». Εκδοτική Αθηνών, 1997, σελ. 318-337.
- ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ Μ.: Έλληνες ζωγράφοι μετά την άλωση (1450-1830). Τόμος 1ος. Αθήνα, 1987.
- ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ Μ. και ΔΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΕΥΓ.: Έλληνες ζωγράφοι μετά την άλωση (1450-1830). Τόμος 2ος. Αθήνα, 1997.

Δημήτριος Καμαρούλιας

Οι Χιονιαδίτες αγιογράφοι Κωνσταντίνος, Μιχαήλ του Μιχαήλ και Ιωάννης Ζωγράφοι του ναού της Αγ. Παρασκευής Γκοντοβάσδας

Οι Χιονιαδίτες αγιογράφοι, Κωνσταντίνος, Μιχαήλ του Μιχαήλ και Ιωάννης, είναι γνωστοί από φορητές εικόνες και τοιχογραφίες, τις οποίες ζωγράφισαν είτε χωριστά (ο καθένας μόνος του) είτε συνεργαζόμενοι μεταξύ τους.

Κατά τους, ιερέα Γ. Παΐσιο (Ηπειρωτική Εστία, 9, 980-981, 1960 και 10, 397-404, 1961), Κ. Μακρή (Χιονιαδίτες ζωγράφοι 1981, σελ. 41), Αθ. Βαρσαμίδα (Συμβολή στη μελέτη κ.λπ., σελ. 20), Φ. Πιομπίνο (Ελληνες αγιογράφοι μέχρι το 1821, σελ. 156, 212 και 255) και Μ. Χατζηδάκη

(Ελληνες ζωγράφοι μετά την άλωση, τόμος Α', σελ. 337 και τόμος Β', σελ. 136-137), οι οποίοι αναφέρουν και τη σχετική βιβλιογραφία:

- Ο Ιωάννης ιστόρησε μόνο εκκλησίες και σε συνεργασία με το Μιχαήλ (ναός Αγ. Ιωάννη Προδρόμου Βούρμπιανης, 1805) ή

με τους Κωνσταντίνο και Μιχαήλ (ναός του Αγ. Γεωργίου Οξύνειας Καλαμπάκας, 1779).

- Ο Μιχαήλ ζωγράφισε φορητές εικόνες, μόνος του ή με τον Κωνσταντίνο, αλλά και τοιχογραφίες, μόνος του (Μονή Σταγιαδών Καλαμπάκας, Μονή Αγ. Τριάδας Βυθού

Τοιχογραφίες Αγ. Παρασκευής Γκοντοβάσδας

Κοζάνης, 1802), σε συνεργασία με τον Ιωάννη (ναός Αγ. Ιωάννη Προδρομού Βούρμπιανης, 1805), σε συνεργασία με τον Κωνσταντίνο (Μονή Άβελ Βήσσανης, 1770, ναός Αγ. Αχιλλείου Πενταλόφου Κοζάνης, 1774 ή 1779) και σε συνεργασία με τους Κωνσταντίνο και Ιωάννη (ναός Αγ. Γεωργίου Οξύνειας Καλαμπάκας, 1779).

Ο Μιχαήλ ζωγράφισε, το 1783 και το γυναικωνίτη της Μεταμόρφωσης του Σωτήρα, στο χωριό Αγ. Σωτήρα Βοΐου, ενώ σε συνεργασία με τον Επταχωρίτη αγιογράφο Δημήτριο, το 1785, ιστόρησε το καθολικό της Μονής του Αγ. Αθανασίου Καστανοχωριών Καστοριάς.

- Ο Κωνσταντίνος ζωγράφισε πολλές φορητές εικόνες, μόνος του ή με το Μιχαήλ, αλλά και τοιχογραφίες, μόνος του (Μονή Αγ. Δημητρίου Βλάστης Κοζάνης, 1774), σε συνεργασία με το Μιχαήλ (Μονή Άβελ Βήσσανης, 1770, ναός Αγ. Αχιλλείου Πενταλόφου Κοζάνης, 1774 ή 1779) και σε συνεργασία με το Μιχαήλ και τον Ιωάννη (ναός Αγ. Γεωργίου Οξύνειας Καλαμπάκας, 1779).

Οι αγιογράφοι, Κωνσταντίνος, Μιχαήλ του Μιχαήλ και Ιωάννης όμως -κατά τον Κίτσο Μακρή (Εφημ. Το Βήμα, 28 Ιουνίου 1970 και Τα Βήματα, 1979, σελ. 249-250)- ζωγράφισαν το 1779 και την εκκλησία της Αγ. Παρασκευής του παλιού ορεινού οικισμού «Γκοντοβάσδα» Καλαμπάκας.

Το ορεινό χωριό Γκοντοβάσδα (Γοδοβάσδα, Γκουντοβάσδα, Γουδοβάσδα η Κουδουβάσδα) ήταν χτισμένο σ' απόσταση 13 χιλιομέτρων Δυτικά της Καλομοίρας - ανάμεσα Καλομοίρας και Καστανιάς - Καλαμπάκας και μέσα σ' ένα πυκνό δάσος από έλατα, πεύκα, οξυές, δρυς και ξεροπλάτανους. Κατά τον τουριστικό οδηγό του Κέντρου Ανάπτυξης Καλαμπάκας - Πύλης (Πίνδος, Μετέωρα, Αχελώος, Χάσια, σελ. 167-168) όμως, οι 350 οικογένειες του χωριού αναγκάστηκαν από ληστές επί τουρκοκρατίας να φύγουν προς τη Μακεδονία. Έμειναν μόνο 30 οικογένειες, οι οποίες, στα μέσα του 19ου αιώνα αγόρασαν από τον μπέη της περιοχής, 12.000 στρέμματα κι έχτισαν το σημερινό χωριό Καλομοίρα. Από το παλιό χωριό της Γκοντοβάσδας έμειναν όρθια μόνο, το εγκαταλειμμένο μοναστήρι του Αγ. Αθανασίου (1750) και η εκκλησία της Αγ. Παρασκευής, στην οποία οδηγεί δασικός χωματόδρομος καλής βατότητας.

Ο ναός της Αγ. Παρασκευής είναι μια μεγάλη, τρίκλιτη, τρίκογχη βασιλική, με δίρριχτη στέγη και εξωνάρθηκα, στη Νότια πλευρά της.

Το εσωτερικό της εκκλησίας, που χωρίζεται σε πρόναο, κυρίως ναό και Ιερό Βήμα, είναι κατάγραφο από σχετικά καλά διατηρημένες τοιχογραφίες, οι οποίες, σύμφωνα με την κτιτορική της επιγραφή, γραμμένη πάνω από την πόρτα που οδηγεί στον πρόναο, έγιναν το 1779, από τους Χιονιαδίτες αγιογράφους, Κωνσταντίνο, Μιχαήλ του Μιχαήλ και Ιωάννη:

«ΑΝΙΣΤΟΡΙΘΥ Ο ΘΗΟΣ ΚΑΙ ΠΑΝΣΕΠΤΟΣ ΝΑΟΣ ΟΥΤΟΣ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΟΣΙΟΜΑΡΤΗΡΟΣ ΤΟΥ Χ(ΡΙΣΤ)ΤΟΥ / ΠΑΡΑΣΚΕΥΙΣ ΑΡΧΙΕΡΑΤΕΥΩΝΤΟΣ ΤΟΥ

Τοιχογραφίες Αγ. Παρασκευής Γκοντοβάσδας

ΘΑΙΟΦΙΛΕΣΤΑΤΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΚΙΡΙΟΥ ΠΑΡΘΕΝΗΟΥ / ΚΕ ΔΗΑ ΣΗΝ-
ΔΡΟΜΙΣ ΔΙΜΗΤΡΙΟΥ ΥΕΡΕΟΣ ΕΠΙΤΡΟΠΟΥ ΘΕΟΔΟΡΟΥ ΕΥΗΜΕΡΕΥοντος /
ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΥΕΡΕΟΣ, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΥΕΡΕΟΣ, ΑΔΑΜ ΥΕΡΕΟΣ, ΓΕΩΡΓΙΟΥ
υερέος, ΚΑΙ ΔΙΑ ΧΙΡΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΙΧΑΥΛ ΜΙΧΑΗΛ, ΙΟΑΝΗ ΕΚ ΧΟΡΑΣ
χιονιάδες / ΕΝ ΕΤΙ ΣΩΤΙΡΙΩ αψοθ 1779 δεκεμβρίου 15».

Από τις τοιχογραφίες αυτές φυσικά δεν θα έλειπε και ο Ηπειρώτης νεομάρτυρας, Άγ. Ιωάννης ο εξ Ιωαννίνων, ζωγραφισμένος στο Νότιο τοίχο του κυρίως ναού της εκκλησίας.

Από τις τοιχογραφίες του πρόναου διατηρούνται σε καλή κατάσταση μόνο οι του Ανατολικού τοίχου του -προς τον κυρίως ναό- και κυρίως η Παναγία Οδηγήτρια (αριστερά της πόρτας προς τον κυρίως ναό) και ο Χριστός (δεξιά της πόρτας).

Οι τοιχογραφίες του Μιχαήλ, στη Μονή της Αγ. Τριάδας Βυθού (Ντόλου), Αυγερινού (Κωνσταντσικου) ή Πενταλόφου (Ζουπάνι), κατά τη Ρέα Λεωνιδοπούλου - Στυλιανού (Εκκλησίες στην Ελλάδα μετά την Άλωση, τόμος 1ος, σελ. 67-82), «εντάσσεται στη σχολή εικονογραφίας, που αναπτύχθηκε στο 2ο μισό του 18ου αιώνα στη ΒΔ Ελλάδα. Στοιχεία μακεδονικής και κρητικής παράδοσης συνυπάρχουν μαζί με δάνεια από δυτι-

κές χαλκογραφίες».

Η κρίση αυτή της Ρέας Λεωνιδοπούλου - Στυλιανού επεκτείνεται φυσικά σ' ολόκληρο το έργο του Μιχαήλ, όπως επεκτείνεται και στο έργο των συνεργατών του, Κωνσταντίνου και Ιωάννη και γενικά στην τέχνη όλων των ζωγράφων της ΒΔ Ελλάδας, κατά το 18ο αιώνα. Και η ζωγραφική τέχνη στη ΒΔ Ελλάδα την εποχή αυτή, κατά το Μ. Χατζηδάκη (Έλληνες ζωγράφοι μετά την άλωση, τόμος Α', σελ. 110-111) έχει «τις ρίζες της στα μνημεία της ίδιας περιοχής τον 16ον και τον 17ον αι.». Δηλαδή, στη ζωγραφική τέχνη της Ηπειρωτικής σχολής (σχολής των Θηβών ή σχολής της Β.Δ. Ελλάδας).

Οι τοιχογραφίες, επομένως, των αγιογράφων, Κωνσταντίνου, Μιχαήλ του Μιχαήλ και Ιωάννη, στο ναό της Αγ. Παρασκευής Γκοντοβάσδας, ως αντιπροσωπευτικές μιας εποχής κι ενός γεωγραφικού χώρου, θα πρέπει να προστατευθούν και να γίνουν ευρύτερα γνωστές.

Η φωτογράφιση και αρχειοθέτηση των αντιπροσωπευτικότερων και καλύτερα διατηρημένων έργων των λαϊκών μας αγιογράφων -δεν μιλάμε για αποτοίχιση των τοιχογραφιών τους, η οποία όμως γίνεται σ' άλλες χώρες- θα βοηθούσε ασφαλώς, όχι μόνο στη διάσωση, προβολή και συγκριτική τους μελέτη (ταυτοποίηση των μη υπογεγραμμένων υπό των ζωγράφων αγιογραφιών), αλλά και στην ευρύτερη διδασκαλία της ορθόδοξης αγιογραφίας.

Βιβλιογραφία

- ΒΑΡΣΑΜΙΔΗΣ ΑΘ.: Συμβολή στη μελέτη της λαϊκής ζωγραφικής - λαϊκής αγιογραφίας (Δυτικής Μακεδονίας - Ηπείρου - Θεσσαλίας) 18ου-19ου αιώνα. Θεσσαλονίκη, 1990.
- ΛΕΩΝΙΔΟΠΟΥΛΟΥ-ΣΤΥΛΙΑΝΟΥ Ρ.: Το καθολικό της Μονής της Αγίας Τριάδας στο Ζουπάνι. Εκκλησίες στην Ελλάδα μετά την Άλωση. Τόμος 1ος, σελ. 67-82. Εκδοση Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου, Αθήνα, 1979.
- ΜΑΚΡΗΣ Κ.: Γλυκειά ζωή στη Γκοντοβάσδα. Εφημ. «Το Βήμα», 28 Ιουνίου 1970.
- ΜΑΚΡΗΣ Κ.: Τα Βήματα. Αθήνα, 1979, σελ. 249-250.
- ΜΑΚΡΗΣ Κ.: Χιονιαδίτες ζωγράφοι. 65 λαϊκοί ζωγράφοι, από το χωριό Χιονιάδες της Ηπείρου. Εκδόσεις ΜΕΛΙΣΣΑ, 1981.
- ΠΑΪΣΙΟΣ Γ. ιερέας: Κατάλογος αγιογράφων. Ηπειρωτική Εστία, 9, 979-987, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1960.
- ΠΑΪΣΙΟΣ Γ. ιερέας: Αγιογράφοι Χιονιάδων. Ηπειρωτική Εστία, 10, 397-402, Μάιος 1961.
- ΠΙΟΜΠΙΝΟΣ Φ.: Έλληνες αγιογράφοι μέχρι το 1821. Δεύτερη έκδοση, Αθήνα, 1984.
- ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΟΣ ΟΔΗΓΟΣ ΚΕΝΤΡΟΥ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΚΑΛΑΜΠΑΚΑΣ-ΠΥΛΗΣ: Πίνδος, Μετέωρα, Αχελώος, Χάσια. Τρίκαλα, 1996.
- ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ Μ.: Έλληνες ζωγράφοι μετά την άλωση (1450-1830). Τόμος 1ος. Αθήνα, 1987.
- ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ Μ. και ΔΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΕΥΓ.: Έλληνες ζωγράφοι μετά την Άλωση (1450-1830). Τόμος 2ος. Αθήνα, 1997.

Βασίλης Σκούρτης

Ερημιά

Αβάσταχτη το χειμώνα η μοναξιά και η ερημιά του χωριού. Ερημιά που σφίγγει την καρδιά σου, ειδικά μέρες χρονιάρες, όπως τα Χριστούγεννα και του Αγίου Αθανασίου στις 18 του Γενάρη.

Βλέπεις σφαλιστά και απρόσωπα τα σπίτια και την εκκλησία του Αϊ - Θανάση κι αναλογίζεσαι μέρες δοξασμένες που πέρασαν και δυστυχώς είναι

δύσκολο να ξαναγυρίσουν. Και επειδή τις μέρες τούτες της Χριστιανοσύνης γύρω από τις δικές μας εκκλησιές ο νους μας περνοδιαβαίνει, θα σας περιγράψω, με τη βοήθεια του Κώστα Κρουστάλλη, μια εικόνα όχι και τόσο ευχάριστη για μας, που δεν πρέπει τόσο εύκολα να ξεχνάμε.

«Είχε περάσει από δυο ώρες το ξημέρωμα και σήμαντρο κανένα δεν διαλάλησε την αγιότη της σημερινής μέρας, κι ο παπάς δεν έψαλε σήμερα. Η εκκλησιά είναι κλειστή.

Βουβά τα σήμαντρα, βουβοί και οι παπάδες.

Οι αυλές και τα κατώφλια εχορτάργιασαν.

Οι αράχνες κλώθουν τα υφάδια τους και λιάζονται στις πόρτες και στα παραθύρια. Μέσα σκουριάζουν άπλυτα τα πολύφωτα κι οι κηροστάτες, μουχλιάζουν οι εικόνες, ιδρώνουν νοτιά οι τοίχοι και οι μεσανοί οι στύλοι, παγώνει το λάδι στα σβηστά ασημοκάνδηλα και τα δυσκοπότηρα μένουν δίχως μεταλαβιά απάνου στην προσκομιδή και στην Άγια Τράπεζα».

Πρέπει κάποτε όλοι να μάθουμε το μοιρολόι του χωριού, όταν το περιζώνει η ερημιά.

Βασίλης Παπαγεωργίου

Τα μαστοροχώρια

Τα Μαστοροχώρια εκτείνονται στο βόρειο τμήμα της επαρχίας Κονίτσης. Χτισμένα δεξιά και αριστερά του ποταμού Σαραντάπορου φτάνουν μέχρι τις παρυφές του Γράμμου.

Η ιστορική τους αφετηρία ανάγεται στο 16ο αιώνα, εποχή συνεχών πληθυσμιακών ανακατατάξεων. Το άγονο της περιοχής και οι συνεχείς μετακινήσεις οδήγησαν στη βαθμιαία εγκατάλειψη της αγροτικής και κτηνοτροφικής εργασίας και στην ανάδειξη των μαστόρων της πέτρας, του ξύλου και της αγιογραφίας, που εργάζονται οργανωμένοι σε ομάδες (μπουλούκια).

Μαστοροχώρια ήταν η Βούρμπιανη, το Πληκάτι, οι Χιονιάδες, το Ασημοχώρι (Λισκάτσι), ο Γοργοπόταμος (Τούρνοβο), η Οξυά (Σέλτση), η Πυρσόγιαννη, η Καστάνιανη, η Δροσοπηγή (Κάντσικο), η Λαγκάδα (Μπλίσγιανη), η Πλαγιά (Ζέρμα), ο Πύργος (Στράτσιανη), η Αγία Παρασκευή (Κεράσοβο), ο Αμάραντος (Ίσβορος), η Μόλιστα και η Πηγή (Πεκλάρι).

Εδώ και περισσότερο από τέσσερις αιώνες οι μαστόροι ταξιδεύουν σε κάθε γωνιά της ελληνικής επικράτειας και σε όλη τη Βαλκανική χερσόνησο. Από τα τέλη του προηγούμενου αιώνα επιχειρούν τολμηρά και υπερπόντια ταξίδια (Αίγυπτος, Σουδάν, Αιθιοπία, Ταγκανίκα, Περσία, Παραλιακή Τουρκία, Βλαδιβοστόκ και Αμερική).

Οι μαστόροι ενωμένοι σε συντεχνίες - μπουλούκια, με άγραφους αυστηρούς κανονισμούς και ιεραρχία μετακινούνταν σε διάφορες περιοχές κατασκευάζοντας κάθε είδους κτίρια: γεφύρια, σχολεία, εκκλησίες, καραβάν σαράγια, τζαμιά, χαμάμ, αρχοντικά, φάρους, μύλους, λιοτριβιά.

Τα δρομολόγια των μαστόρων έχουν ιδιαίτερα σημασία, γιατί ιχνηλατούν τόσο την επίδραση της ντόπιας τεχνικής, όσο και τις ξένες επιρροές που έφερναν πίσω οι μαστόροι.

Η τεχνική των μαστόρων αυτών, φυλαγμένη επί αιώνες μυστική από τους αμύητους μέσα στην κρυφή γλώσσα των μαστόρων, «τα κουδαρίτικα», βασίζεται σε μια βαθιά γνώση της αντοχής και μαζί της ομορφιάς των υλικών και σε μια κρυφή πίστη για την ιεροτελεστία, την απαραίτητη σειρά των πραγμάτων στην κατασκευή. Τα έργα τους σκορπισμένα. Επί αιώνες σε χώρες μακρινές και τόπους κοντινούς, μιλούν από μόνα τους για τις αρχιτεκτονικές τους αρετές, την καλλιτεχνική τους αξία και αποτελούν εφόδιο για την αισθητική μας ανάπλαση.

Διηγήσεις μαστόρων

«όσα έμαθα να μάθεις κι όσα έπαθα να πάθεις»

Ο μάστορας των μπουλουκιών δημιουργούσε απλά κι αθόρυβα στη βάση των πραγματικών του αναγκών. Στην απλή αντιμετώπιση της δουλειάς του κρυβόταν μια απίστευτη συχνά σοφία, αποτέλεσμα της πείρας και της παράδοσης. Τα έργα του δεν προέρχονταν από κανένα σχεδιαστήριο, αλλά χαράζονταν επί τόπου με μόνο μέτρο τον άνθρωπο και τις ανάγκες του. Το χρήσιμο, το απαραίτητο το νιώθεις σε κάθε πέτρα της λαϊκής μας αρχιτεκτονικής. Ομορφιά και λειτουργικότητα συναγωνίζονται.

«Όλη τους η τέχνη ήταν μια λέξη: αργά. Όσο πιο αργά δούλευαν, τόσο πιο καλοί μαστόροι ήταν. Τραγουδούσαν και σφύριζαν στο πελέκημα για να ξεχνιούνται και να μη βιάζονται. Γλεντούσαν την αργάδα τους. Θυμάμαι τον πατέρα μ' πούλεγε: «μια ζουρλοτσουκανιά, μια μέρα δουλειά», μια άσχημη καλεμιά ήθελε παραπάνω ώρες δουλειά».

Διήγηση του μάστορα
Δήμου Φλίνδρη, 1973

«Δούλεψα το 1925 με τους Τσαναίους μαστόρους, το Μήτρο και το Λάμπρο. Ήταν καλοί, πρώτο πράμα μαστόροι. Ήταν καθαροί με τα δεφτέρια ριχτά απάνου - φανερά. Τα λεφτά τα μοίραζαν αμέσως μετά το τέλειωμα. Έλεγαν να μη βαστάμε ξένα λεφτά. Άμα πάθουμε τίποτα;

Οι ίδιοι δεν έπαιρναν ποτέ προστά- ντζα. Τι, να δουλεύουμε τζάμπα; Πώς θα δουλέψουμε, αφού έχουμε τα λεφτά παρ- μένα; Τέτοια ηθική είχαν».

Διήγηση του μάστορα
Πέτρου Ράγιου, 1974

Πυρσογιαννίτες μαστόροι
στην Ξάνθη το 1926

«Τα μπουλούκια των μαστόρων εκείνα τα χρόνια, κοντά στο 1935, είχαν λιγοστέψει. Είχε σπάσει το παλιό· δεν έβγαζαν λεφτά. Λιγόστεψαν κι οι καλοί πελεκάνοι. Σα να πούμε στέρεψε η πηγή. Από κει κι ύστερα κανένας δεν έμαθε πελέκημα. Μόνο μπετά και καλούπια ξέρουν οι καινούριοι μαστόροι. Στα χαμένα, δεν είναι τέχνη τα τσιμέντα. Τότε, που λες, και με το Μεταξά ύστερα, χάλασαν τα μπλούκια, χάλασε κι η τέχνη κι άρχισε ο καθένας να δουλεύει για πάρτη του».

Διήγηση του μάστορα *Τάκη Γκουντή*, 1974

Το μουσείο των μαστόρων στην Πυρσόγιαννη

Το 1976 μία ενθουσιώδης ομάδα από νέους εργαζόμενους και σπουδαστές, μέλη της ΠΡΟΟΔΕΥΤΙΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ, αποφασίζει να την επαναδραστηριοποιήσει. Εκδίδει το «Αρμολόι» μικρό τρίμηνο περιοδικό, εκπληκτικό και ίσως μοναδικό στο είδος του, με θέματα που καλύπτουν όλες τις μορφές της τοπικής παράδοσης. Συγχρόνως επιδίδεται στη συγκέντρωση μουσειακού και αρχειακού υλικού σχετικού με τη ζωή και το έργο των μαστόρων. Το περιοδικό βγάζει 10 τεύχη και σταματά το 1980 οπότε η ΠΡΟΟΔΕΥΤΙΚΗ ΕΝΩΣΗ εντοπίζει όλες τις δυνάμεις της στην ίδρυση ενός Μουσείου των μαστόρων της Πέτρας, που θα στεγάσει το καταπληκτικό σε όγκο και ποικιλία λαογραφικό υλικό - μουσειακό και αρχειακό - που είχε συγκεντρωθεί. Για τη στέγαση διατίθεται το διώροφο πέτρινο κτίριο του Σχολείου συνολικής επιφάνειας 700 τ.μ.

Παράλληλα αρχίζουν και οι ενέργειες για την ίδρυση μιας Σχολής μαστόρων της Πέτρας, σε συγκρότημα τεσσάρων οικημάτων από τα οποία τα δύο προορίζονται για ξενώνες και δύο για χώροι διδασκαλίας. Η αναγκαιότητα ύπαρξης τέτοιας Σχολής σε μία χώρα, όπως η Ελλάδα, όπου τα πέτρινα μνημεία περισσεύουν, ενώ σιγά-σιγά χάνονται οι πετράδες, είναι προφανής.

Μέχρι σήμερα οι πάσης φύσεως οικοδομικές εργασίες (καθαρισμός αρμών από επιχρίσματα, ανακατασκευή καλντεριμιών, αποκατάσταση και αντικατάσταση μεταγενέστερων κεραμοσκεπέπαστων στεγών με τις παραδοσιακές πλάκες κ.ά.) εκτελούνται με προσφορές και με εθελοντική εργασία όλων των Πυρσογιαννιτών και ομάδων νέων από όλη την Ευρώπη, που μετέχουν σε προγράμματα εθελοντικής εργασίας για το περιβάλλον, χωρίς καμμία στήριξη από το κράτος.

Κατά την τελευταία τριετία ήλθε αρωγός της προσπάθειας η Ελληνική Εταιρεία Λαογραφικής Μουσειολογίας που επέτυχε χορηγίες από τα Ιδρύματα Παναγιώτη και Εφης Μιχελή και Ιωάννου Κωστόπουλου.

Η πρωτοβουλία της ΠΡΟΟΔΕΥΤΙΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ Πυρσόγιαννης να δημιουργήσει

το ΜΟΥΣΕΙΟ ΜΑΣΤΟΡΩΝ επιχορηγήθηκε από το κοινοτικό πρόγραμμα διασυνοριακής συνεργασίας INTERREG με το ποσό των 260.000.000 δραχμών.

Η μουσειακή συλλογή, της οποίας έχει ήδη αρχίσει η συστηματική καταγραφή και φωτογράφιση, περιλαμβάνει εκατοντάδες αντικείμενα (λιθανάγλυφα, ξύλινα και πέτρινα αρχιτεκτονικά μέλη, πάσης φύσεως σιδηροκατασκευές, εργαλεία μαστόρων) καθώς και πλουσιότατο αρχαιολογικό υλικό (παλαιές φωτογραφίες από τις μετακινήσεις και τις εργασίες των μπουλουκιών, συμφωνητικά, σχέδια, τετράδια λογαριασμών, επιστολές κ.ά.).

Περσία, 1930. Το χτίσιμο της γέφυρας στο Γκιρντανέ, στο 120ό χιλ. της σιδηροδρομικής γραμμής Κουμ-Τεχεράνης. Δούλεψαν μαστόροι από τη Στράτσιανη, Πυρσόγιαννη, Πεντάλοφο (Ζουπάνι), Κάρπαθο και την Κύμη (Εύβοια).

Το Μουσείο των μαστόρων στην Πυρσόγιαννη, όταν αποπερατωθεί και λειτουργήσει, θα είναι μοναδικό, όχι μόνο για την Ελλάδα αλλά για ολόκληρη τη Βαλκανική, Μουσείο λαϊκής αρχιτεκτονικής.

Το μουσείο Αγιογράφων Χιονιάδων

Με την πείρα και τη βοήθεια των συνδημοτών της Πυρσόγιαννης το μουσείο Αγιογράφων στους Χιονιάδες δεν φαντάζει ακατόρθωτο. Το κτίριο του σχολείου υπάρχει. Κονδύλια αναπαλαίωσης έχουν εγκριθεί. Ο επισκέπτης του μουσείου της Πυρσόγιαννης εύκολα θα συνεχίζει τη διαδρομή του για το χωριό μας μιας και μπορεί να υπάρξει οργανική σύνδεση των δύο μουσείων.

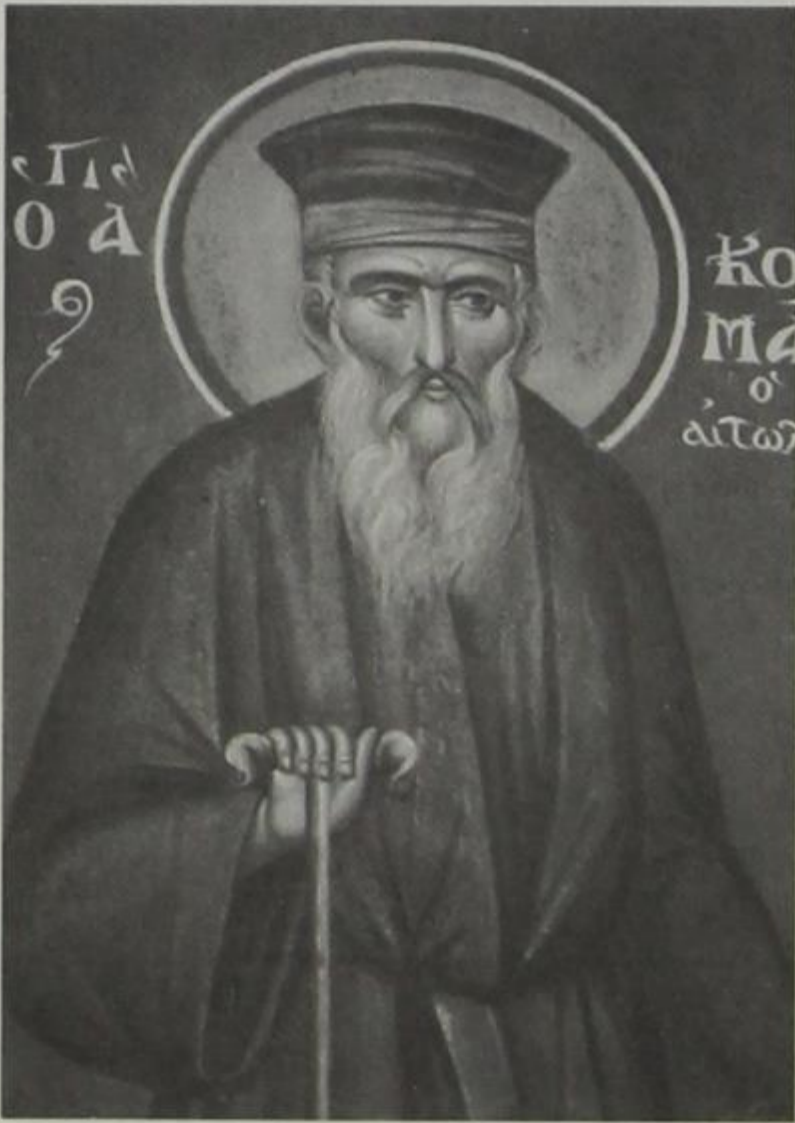
Μένει η συνδρομή των συγχωριανών με ό,τι υλικό έχουν και θέλουν να παραχωρήσουν, αφού πρώτα αφήσουμε όλοι τις καχυποψίες και τις μεμψιμοιρίες που συνήθως συνοδεύουν ανάλογες προσπάθειες.

Η ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Πρωτοπρ. Γεώργιος Χρ. Ευθυμίου

Το διαχρονικό μήνυμα του Αγίου Κοσμά του Αιτωλού

Οι Χιονιάδες, το όμορφο αυτό χωριό στις πλαγιές του Γράμμου, είναι γνωστό για τους λαϊκούς και αυτοδίδακτους αγιογράφους, που επί αιώνες ανέδειξε. Αυτοί λόγω της καλής τους φήμης καλούνταν να αγιογραφήσουν εκκλησίες σε διάφορες περιοχές του ιστορικού ελληνικού χώρου. Κάποιοι απ' αυτούς, που είχαν εργασθεί στη Βόρειο Ηπειρο, έφεραν σαν δώρο στο χωριό τους τεμάχιο από το ιερό λείψανο του αγίου Κοσμά του Αιτωλού, που είχε ταφεί στο μοναστήρι των Εισοδίων της Θεοτόκου, κοντά στο χωριό Κολικόντασι. Τμήμα αυτού του τεμαχίου εδωρήθη στον φερώνυμο ναό του Αγίου στην Κόνιτσα, που θεμελιώθηκε την 1η Σεπτεμβρίου 1970, από τον αείμνηστο μητροπολίτη Σεβαστιανό, ενώ το υπόλοιπο φυλάσσεται ως πολύτιμος θησαυρός στην Εκκλησία των Χιονιάδων.

Αγ. Κοσμάς, τοιχογραφία Γ. Καρούσου.

Γι' αυτόν τον άγιο ιερομάρτυρα και ισαπόστολο Κοσμά τον Αιτωλό, που πέρασε και δίδαξε τους κατοίκους των χωριών της περιοχής μας τα δέσκατα εκείνα χρόνια της τουρκοκρατίας, όπως η παράδοση αναφέρει, θέλω να χαράξω λίγες γραμμές για το ωραίο περιοδικό σας. Έτσι θα μπορέσουν οι αναγνώστες να γνωρίσουν καλύτερα τον φλογερό αυτό διδάσκαλο της Εκκλησίας και του Γένους και να έλθουν σε επαφή με τον μεστό και πάντα επίκαιρο λόγο του, προκειμένου, να αντλήσει ο καθένας απ' αυτόν, κατά τη δεκτικότητα του, ό,τι καλύτερο, όπως οι μέλισσες από το νέκταρ των λουλουδιών.

Ο Άγιος Κοσμάς, λοιπόν, γεννήθηκε το 1714 στο Μέγα Δένδρο της Αιτωλίας. Οι γονείς του, πιθανόν Ηπειρωτικής καταγωγής, ήταν πτωχοί, αλλ' «ευσεβείς ορθόδοξοι

χριστιανοί», που ανέθρεψαν τον Κώνστα, όπως ήταν το βαπτιστικό του όνομα, «εν παιδεία και νουθεσία Κυρίου».

Τα πρώτα χρόνια της ζωής του πέρασε, όπως όλα τα συνομήλικα παιδιά σ' εκείνα τα δύσβατα, απομονωμένα και άγονα μέρη, βοηθώντας τους γονείς του στις βιοποριστικές εργασίες για την εξασφάλιση του επιούσιου άρτου.

Επειδή όμως η δίψα για μάθηση «έκαψε τα σωθικά» του, κατέφυγε στα είκοσί του χρόνια στους διδασκάλους της περιοχής, από τους οποίους έλαβε τις στοιχειώδεις και εγκυκλίους γνώσεις. Αυτές τις γνώσεις στη συνέχεια με ζήλο ιεραποστολικό τις μετέδιδε στα παιδιά της περιοχής.

Αλλ' η λαχτάρα του για μάθηση ήταν ακόρεστη. Γι' αυτό το 1749, όταν άρχισε να λειτουργεί η Αθωνιάδα Σχολή, κοντά στη Μονή Βατοπεδίου του Αγίου Όρους, έσπευσε εκ των πρώτων να εγγραφεί σ' αυτήν, καίτοι ήταν ήδη 35 ετών. Εκεί εφοίτησε επί μία δεκαετία και έδρεψε τους καρπούς της ανώτερης θεολογικής και θύραθεν παιδείας από τους αρίστους διδασκάλους της εποχής, όπως τον Ευγένιο Βούλγαρη, τον Παναγιώτη Παλαμά, τον Νεόφυτο Κουσοκαλυβίτη κ.ά.

Κατά τα χρόνια αυτά των σπουδών του, όπως μαθαίνουμε από τις Διδαχές του και πληροφορίες συγχρόνων πηγών, μελετούσε διαρκώς, ωσάν διψασμένο ελάφι, την Αγία Γραφή και τα έργα των Πατέρων της Εκκλησίας. Και όχι μόνον αυτό. Ζώντας στο Άγιον Όρος συμμετείχε στις εκκλησιαστικές ακολουθίες και έκανε υπακοή στους πνευματικούς του πατέρες, κοντά στους οποίους ησκείτο συνειδητά και ελεύθερα, για να καταπολεμεί «τους τρεις εχθρούς», τον διάβολο, τη σάρκα (παλαιό άνθρωπο) και τον κόσμο, που «όλος εν τω πονηρώ κείται», και να μπορεί έτσι να ζει κατά Χριστόν, αληθινά, σαν αυθεντικό παιδί του Θεού.

Το 1759, σε ηλικία 45 ετών, εκάρη μοναχός στη Μονή Φιλοθέου του Αγίου Όρους και έλαβε το μοναχικό όνομα Κοσμάς. Εκεί στο Μοναστήρι χειροτονήθη διάκονος και πρεσβύτερος (ιερομόναχος), διετέλεσε δε για μικρό χρονικό διάστημα και εφημέριος της Μονής.

Από παλιά, όμως, είχε ακούσει την κλήση του Θεού, για να εργασθεί ως ιεραπόστολος ανάμεσα στον λαό του Θεού, μεσ' απ' τον λόγο της Αγίας Γραφής «πως δεν πρέπει κανένας χριστιανός, άνδρας ή γυναίκα, να φροντίζει δια του λόγου του μόνον πως να σωθή, αλλά να φροντίζει και δια τους αδελφούς του». Ο λόγος αυτός τον «έτρωγε μέσα εις την καρδίαν του τόσους χρόνους, ωσάν το σκουλήκι οπού τρώγει το ξύλον». Γι' αυτό, αφού δοκίμασε με μακροχρόνια υπομονή και αδιάλειπτη προσευχή την κλήση του Θεού και, αφού συμβουλευθήκε τους πνευματικούς του πατέρες, τότε, στα 1759 ή 1760, πήγε στην Κωνσταντινούπολη, όπου έλαβε την ευλογία («έγγραφον άδειαν») του Οικουμενικού Πατριάρχου Σεραφείμ Β' του εκ Δελβίνου (1757-1761), προκειμένου να πραγματοποιήσει τις ιεραποστολικές του περιοδείες.

Οι περιοδείες αυτές του Αγ. Κοσμά, τρεις ή τέσσερις τον αριθμό, καλύπτουν χρονικά μian ολόκληρη εικοσαετία περίπου, με κάποια διαλείμματα, μέχρι τις 24 Αυγούστου του 1779, οπότε μαρτυρικά δι' απαγχονισμού επισφράγισε την επίγεια ζωή του στο Κολικό-ντασι της Βορείου Ηπείρου. Μέσα στα είκοσι αυτά χρόνια edίδαξε στον λαό του Θεού την αλήθεια της Εκκλησίας σε τριάντα επαρχίες του ιστορικού ελληνικού χώρου, όπως ο ίδιος μας πληροφορεί στην επιστολή, που έστειλε από τη γη της Ηπείρου, στις 2 Μαρτίου 1779, προς τον αδελφό του, ιερομόναχο Χρυσάνθο, στη Νάξο. Αξιίζει ν' αναφέρουμε εδώ, ότι επανειλημμένως διέτρεξε το βόρειο και το νότιο τμήμα της Ηπείρου κατά τις περιοδείες του, διδάσκοντας ακατάπαυστα τον λόγο του Θεού. Εκεί, περισσότερο από κάθε άλλο μέρος, εκοπίασε χάριν του χειμαζομένου και κινδυνεύοντος από τους εξισλαμισμούς εκκλησιαστικού ποιμνίου, εκεί ίδρυσε τα περισσότερα σχολεία και εκεί, όπως προαναφέραμε, εμαρτύρησε και με το αίμα του επότισε το δένδρο της πίστεως και συνετέλεσε στην σωτηρία απείρων ψυχών.

Η ζωή και το κήρυγμα του αγίου Κοσμά είχαν εξαιρετικήν επίδραση στις ψυχές των ανθρώπων. Θ' αφήσω να μιλήσει, για τη συγκλονιστική αλλαγή που προκάλεσε στη ζωή των ανθρώπων η ποιμαντική εργασία του Αγ. Κοσμά, ο πρώτος βιογράφος αυτού Άγιος Νικόδημος ο Αγιορείτης, ο οποίος γράφει σχετικά στο Νέον Μαρτυρολόγιον «εις τούτων των Χριστιανών τας κεχερσωμένας, και εξηγηριωμένας καρδιάς, σπείρας τον σπόρον του θείου λόγου ο ιερός Κοσμάς, έκαμε, συνεργούσης της θείας χάριτος, πολλούς και μεγάλους καρπούς· δια τι τους αγρίους, ημέρωσε· τους ληστάς, κατεπράυνε· τους ασπλάχνους και ανελεήμονας, έδειξεν ελεήμονας· τους ανευλαβείς έκαμεν ευλαβείς, τους αμαθείς, και αγροίκους εις τα θεία, εμαθήτευσε και τους έκαμε να συντρέχουν εις τας ιεράς Ακολουθίας· και όλους απλώς τους αμαρτωλούς, έφερεν εις μεγάλην μετανοίαν, και διόρθωσιν· ώστε οπού έλεγον όλοι, ότι εις τους καιρούς των εφάνη ένας νέος Απόστολος».

Αξία προσοχής και μνημονεύσεως είναι η μέριμνα του Αγ. Κοσμά για την ίδρυση σχολείων και την καλλιέργεια των γραμμάτων. Ο ίδιος γράφει προς τον αδελφό του Χρυσάνθο στην προαναφερθείσα επιστολή, ότι μέχρι τότε, 2 Μαρτίου 1779, δηλαδή πέντε και πλέον μήνες προ της διακοπής του ιεραποστολικού του έργου δια του μαρτυρικού θανάτου, είχε ιδρύσει, επανδρώσει και θέσει σε λειτουργία «δέκα σχολεία Ελληνικά», δηλαδή μέσης εκπαιδεύσεως και «διακόσια δια κοινά γράμματα», δηλαδή στοιχειώδους εκπαιδεύσεως. Πολλά από τα σχολεία αυτά, όπως γνωρίζουμε από τις πηγές, λειτουργούσαν κανονικά και καρποφόρα για πολλές δεκαετίες μετά τον μαρτυρικό του θάνατο. Ως προς τον σκοπόν της παιδείας, που παρείχοντο στα σχολεία που ίδρυσεν ο Άγιος Κοσμάς, παρατηρούμε ότι δεν ήταν η παραγωγή αυτονόμων ανθρώπων, κατά τις επιταγές του αθέου Διαφωτισμού, ούτε η απλή κατάρτιση ψυχρών τεχνοκρατών, ατόμων ανωρίμων με κρίση ταυτότητος, υπηρετών του οιονδήποτε συστήματος. Εκείνο το οποίο

επεδιώκετο στα σχολεία αυτά ήταν η μόρφωση αρτίων ανθρώπων, ολοκληρωμένων προσωπικοτήτων, με επίγνωση ταυτότητας και εκπαιδευτική επάρκεια. Και αυτό επιτυγχάνετο με την παροχή παιδείας, που αντλούσε από την ακένωτη δεξαμενή της ελληνορθόδοξου παραδόσεως και την θύραθεν γνώση. Η μελέτη των πηγών μας πληροφορεί ότι τα πλήθη των αποφοίτων των σχολείων αυτών μπόρεσαν «και ετέρους διδάξαι», ώστε να προσφέρουν στο Γένος «καρπὸν εκατονταπλασίονα». Μήπως πρέπει, οι έχοντες την ευθύνη για τα εκπαιδευτικά πράγματα στη χώρα μας, να σκύψουν, να μελετήσουν με προσοχή και να παραδειγματισθούν από την εκπαιδευτική προσφορά του Αγ. Κοσμά;

Ως προς τη θεματολογία των Διδαχών του παρατηρούμε, ότι είναι πλουσιωτάτη. Ο Άγιος Κοσμάς απευθυνόμενος σε ποικίλα ακροατήρια διαφόρων περιοχών, όπως προαναφέραμε, θίγει πολλά θέματα, θεολογικά, ηθικά, κοινωνικά, παιδαγωγικά κ.ά., με τα οποία αντιμετωπίζει τις ανάγκες και τα προβλήματα των ανθρώπων.

Έτσι, βλέπουμε να διδάσκει με απλότητα, συντομία και σαφήνεια για την Αγία Τριάδα, τον Χριστό, την Παναγία, τους Αγίους, τον Άνθρωπο, τους Αγγέλους, τον Διάβολο, την Εκκλησία, την θεία Λατρεία, το Βάπτισμα, τον Γάμο, τη Μετάνοια - Εξομολόγηση, τη θεία Ευχαριστία, την Ιερωσύνη, το Ευχέλαιο, τον Θάνατο και τα Εσχατα.

Επισημαίνει και καταπολεμά τα πάθη και τις αμαρτίες των ανθρώπων της εποχής του, που είχαν εξαπλωθεί σαν μεταδοτική αρρώστεια και έθεταν σε κίνδυνο τους υποδούλους χριστιανούς σε επίπεδο προσωπικό, οικογενειακό και κοινωνικό. Πιο συγκεκριμένα αναφέρεται, στο μίσος, την κακία, την υπερηφάνεια, τη σκληρότητα, την αδικία, την κλοπή, την τοκογλυφία, την χαρτοπαιξία, την πλεονεξία, τον φόνο, την πορνεία, την μοιχεία, την αποφυγή της εργασίας, του εκκλησιασμού, της εγκρατείας, της συγχωρήσεως κ.ά.

Ομιλεί εκτενώς και προτρέπει με ένθεο ζήλο τους πιστούς να βιώνουν τις χριστιανι-

Κόνιτσα, Ιερός Ναός Αγ. Κοσμά.

κές αρετές, που αποτελούν τον καρπό του Αγίου Πνεύματος. Με την άσκηση αυτών πιστεύει, ότι μπορούν οι χριστιανοί να εξουδετερώσουν τα αντίστοιχα πάθη και αμαρτίες και να ζουν όμορφα κι ευλογημένα, κατά το θέλημα του Θεού, από τον οποίο χορηγείται «πάσα δόσις αγαθή και παν δώρημα τέλειον». Ιδιαίτερος διδάσκει για την αγάπη, την ταπείνωση, την πίστη, την ελπίδα, την υπομονή, την ολιγάρκεια, την εντιμότητα, την εγκράτεια, το σεβασμό του άλλου, την εργατικότητα, τη δικαιοσύνη και προπαντός τη συγγνώμη.

Παρακινεί με κάθε τρόπο τους χριστιανούς να εκκλησιάζονται, να προσεύχονται, να νηστεύουν, να ελεούν, να μένουν με κάθε θυσία σταθεροί στην πίστη τους και να αποφεύγουν κάθε σχέση με την αίρεση, τη θρησκεία του δυνάστη και τέλος με τη μαγεία, τις προλήψεις και τις δεισιδαιμονίες, εμπνευστής των οποίων είναι ο διάβολος και όργανά του, «τέκνα του διαβόλου», οι διάφοροι μάγοι, μάντεις, γητευτές, εξορκιστές, αστρολόγοι, καφετζούδες, χαρτορίχτρες κ.ά.

Ακόμη αναπτύσσει στις Διδαχές του τη διδασκαλία της Εκκλησίας για την ισοτιμία των φύλων, του άνδρα και της γυναίκας, τη συζυγική πίστη, αφοσίωση και ανοχή εν αγάπη, την ανατροφή των παιδιών «εν παιδεία και νουθεσία Κυρίου», την κοινωνική αλληλεγγύη, τις σχέσεις κλήρου και λαού, τις σχέσεις του λαού προς «τους εν υπεροχή όντας» κ.ά.

Διδάσκει ακατάπαυστα για τη σημασία και την ανάγκη να μάθουν όλοι, μικροί και μεγάλοι, «γράμματα ελληνικά», για να μπορούν να έρχονται σε άμεση επαφή με τα κείμενα της ελληνορθόδοξου παραδόσεως, προκειμένου να γνωρίζουν την πίστη τους, την ιστορία τους και να εμπνέονται για την αντιμετώπιση των περιστάσεων του παρόντος και των προκλήσεων του μέλλοντος. Στον ίδιο προφανώς σκοπό αποβλέπει ο Άγιος, όταν συνιστά στους κατοίκους ορισμένων περιοχών να ομιλούν μόνο την ελληνική γλώσσα, εγκαταλείποντας τα γλωσσικά μορφώματα (αρβανίτικα, βλάχικα), που για διάφορους ιστορικούς λόγους είχαν διαδοθεί εκεί.

Απ' όλα αυτά, που με κάθε συντομία εκθέσαμε, αναδεικνύεται καθαρά η διαχρονικότητα της διδασκαλίας του Αγ. Κοσμά, που πηγάζει από την ορθόδοξη εκκλησιαστική παράδοση. Επομένως, είναι προφανής η επικαιρότητα του μηνύματος αυτού προς τους ανθρώπους της εποχής μας, που αντιπαλεύουν με τους ίδιους εχθρούς, τον διάβολο, τη σάρκα (παλαιόν άνθρωπο) και τον κόσμο, που ρέπει στην αμαρτία. Προς τους ανθρώπους, που κατατρύχονται από τα ίδια πάθη και αμαρτίες, που αντιμετωπίζουν καθημερινά και σε όλα τα επίπεδα πάρα πολλές προκλήσεις, πειρασμούς, δοκιμασίες και καλοστημένες παγίδες, κινδυνεύοντας να χάσουν την πίστη, τον προσανατολισμό, την ταυτότητά τους, να αλλοτριωθούν και να οδηγηθούν μέσα από οδούς «σκολιάς και διεστραμμένας» στην απώλεια. Προς τους ανθρώπους, που αναζητούν τον Ένα, τον Χριστό, «ου έστι χρεία», για ν' αποκτήσει νόημα και ομορφιά η ζωή τους.

Πιστεύω, ότι το διαχρονικό αυτό μήνυμα του Αγ. Κοσμά προς τον άνθρωπο της κάθε εποχής, επομένως και της δικής μας, συνοψίζονται σε λίγες γραμμές μιας Διδαχής του, με την παράθεση των

οποίων κατακλείω την παρούσα εργασία: «Τούτο σας λέγω πάλιν και σας παραγγέλλω: καν ο ουρανός να κατέβη κάτω καν η γη να ανέβη απάνω καν όλος ο κόσμος να χαλάση, καθώς μέλλει να χαλάση σήμερον αύριον, να μη σας μέλητι έχει να κάμη ο Θεός. Το κορμί σας σας το καύσουν, σας το τηγανίσουν, τα πράγματά σας σας τα πάρουν, μη

σας μέλη, δώστε τα, δεν είναι εδικά σας. Ψυχή και Χριστός σας χρειάζεται. Ετούτα τα δύο όλος ο κόσμος να πέση, δεν ημπορεί να σας τα πάρη, έξω αν τύχη και τα δώσετε με το θέλημά σας. Αυτά τα δύο να τα φυλάγετε να μην τύχη και τα χάσετε».

Κολικόντασι, Β. Ηλείου. Η πέτρινη λάρνακα του Αγίου Κοσμά.

Σαν υστερόγραφο επιθυμώ να καταθέσω μια πρόταση στον Πολιτιστικό σας Σύλλογο. Ανάμεσα στις εκδηλώσεις που οργανώνει κάθε καλοκαίρι στο χωριό, να προγραμματίσει και μια ημερίδα για τον Άγιο Κοσμά τον Αιτωλό, που θα περιλαμβάνει θεία Λειτουργία, σχετική διάλεξη και συζήτηση. Στην ημερίδα αυτή να προσκληθούν όλοι οι κάτοικοι και οι επισκέπτες των Μαστοροχωριών. Έτσι θα τιμηθεί ο Άγιος και θα βοηθηθούν όσοι θα συμμετάσχουν από τη γνωριμία της προσωπικότητας και της διδασκαλίας του, όπως βοηθήθηκαν πριν από δύο και πλέον αιώνες οι πρόγονοί μας από την περιοδεία του στα χωριά μας.

Το κείμενο ήταν γραμμένο στο πολυτονικό σύστημα αλλά δεν ήταν δυνατόν να δημοσιευτεί έτσι, αφού είναι γενικευμένη πια η χρήση του μονοτονικού στην τυπογραφία.

Από διήγηση της Βικτώριας Λιάτση

Δουλειές του χωριού

Την Άνοιξη ξεκινούσαμε και βγάζαμε τις κοπριγιές, τις ρίχναμε στα χωράφια, στο Παρασπόρι, στη Μπίστα, μέχρι τον Κλένο φτάναμε, στη Λαζνιά, στις Καρυές.

Εκτός από το καλοκαίρι που γρέκιαζαν τα βόδια βραδιές - βραδιές και κόπριζαν. Τα 'παιρνε ο κάθε νοικοκύρης μια βδομάδα στο ένα χωράφι, μια βδομάδα στο άλλο και κόπριζαν τα μεγάλα χωράφια που δεν μπορούσαμε να φτάσουμε εκεί με τα γομάρια κουβαλώντας κοπριά. Μόλις ρίχναμε τις κοπριγιές αρχίζαμε και καθαρνούσαμε τους όχτους από τις βατονιές και τα αγκάθια, για να γίνουν τα βότανα και οι μαγκούτες, για να τα μάσουμε να τα ξεράνουμε για τα ζώα.

Το Μάη αρχινούσαμε να οργώνουμε τα χωράφια.

Τέλος Μαΐου σπέρναμε τα καλαμπόκια, τα ανοιξιάτικα, σάρια, κριθάρι, βρίζα και φακή ρίχναμε και ρουβίθια.

Το σάρι, όταν θέλαμε, να το σπείρουμε, το κάναμαν με γιάρι, σαν χαλκός είναι αυτό, το ανακατεύουμε, για να μην το τρώει το σκουλήκι, ποιος ξέρει γιατί το κάναμε αυτό;

Ύστερα, αφού σπέρναμε τα καλαμπόκια, αρχινούσαμε κόβαμε τα ξύλα, απάνω στα Χαλίκια, στα Χριστάδικα, στις Γέπως, στα Παλιόρογκα και τ' αφήναμε εκεί.

Εκεί τ' άφηνε καθένας άλλος εδώ, άλλος εκεί, δεν τα πείραζε κανένας.

Τέλος Ιουνίου αρχίζαμε και κουβαλούσαμε κάθονταν και ξεραίνονταν τα ξύλα εκεί.

Κινούσαμε το πρωί, κατά τις 4 η ώρα σηκωνόμασταν, για να πάμε να αρχίσουμε να κουβαλάμε. Μέχρι στις 11 η ώρα έπρεπε νάρθουμε 4 φορές. Αφού ερχόμασταν 4 φορές το φορτιό, από την τέταρτη φορά το αφήναμε στο Σιανακόστη, για να πάμε το απόγευμα να το πάρουμε. Έτσι θα μπορούσαν να βοσκήσουν τα γομάρια.

Αν όμως το φέρναμε το τελευταίο φόρτωμα στο σπίτι, θα πηγαίναμε να κορφολογήσουμε το καλαμπόκι.

Κορφολογούσαμε, μαζεύαμε τα φασόλια τα ξερά που ρίχναμε μες στα χωράφια.

Τον Ιούλιο αρχινούσαμε και κόβαμε οξυά. Την οξυά την είχαμε γι' αυτό το μήνα για να στεγνώνει, για να τη βάνουμε στις καλύβες και χορτάρια μαζεύαμε στους όχτους, τριφύλλια εμείς δεν είχαμε.

Τον Ιούλιο αλωνίζαμε, θερίζαμε πρώτα, κουβαλούσαμε τα δεμάτια, τα βάναμαν γύρω - γύρω. Αρχινούσαμε, αλωνίζαμε και ύστερα λιχνίζαμε το σάρι.

Άλλος πήγαινε στ' Αλώνια να λιχνίσει όπου είχε αέρα.

Ακόμα και τη χλούμη από το στάρι τη μαζεύαμε, για να τη φαν τα γομάρια.

Αφού κορφολογούσαμε, μαζεύαμε και τα φασόλια. Σε λίγο έμπαινε ο Αύγουστος και από τις 10 Αυγούστου αρχινούσαμε το κλαδί. Όλο τον Αύγουστο το κλαδί, κόβαμε 15 φορτώματα για το κάθε κεφάλι, για να βγει το ζωντανό ως το Μάρτη, χωριστά τα βότανα που είχες να τους ριξεις ανάμεσα. Πρώτα έτρωγαν λίγο οξυά, λίγο κλαδί και άχυρο ανακατεμένο με χορτάρι για τις αγελάδες και καλαμποκιές.

Έτσι έφευγε ο Αύγουστος.

Το Σεπτέμβριο κουβαλούσαμε ακόμη ξύλα, αλλά και ό,τι πράσινο βρισκαμαν, μπαράζγιανη, πλατομάντιλο, τα μαζεύαμε τα στεγνώναμε, για να τρώνε τα ζώα στις αρχές για να μη σώνεται ο ζαϊρές.

Αρχινούσαμεν ύστερα, κόβαμε κλάρες για το φούρνο, στοιβιάζαμε τα ξύλα διπλές και τριδιπλές στοίβες.

Οι κλάρες που φέρναμε, πρέπει να ήταν

γύρω στα 20 φορτώματα. Σεπτέμβριος - Οκτώβριος έπιανε σιγά - σιγά ο χειμώνας και οι πολλές βροχές.

Το Νοέμβριο σφάζαμε τα ζώα, όποιος είχε γίδα για τους παστρεμάδες, ύστερα το λιανίζαμε και το κόβαμε λωρίδες τ' απλώναμε στα σκαβίδια τα ξύλινα και τ' αλατίζαμε, κάθε στρωσιά κι αλάτι κάθονταν δέκα μέρες έτσι.

Φτιάναμαν και τα λουκάνικα με τα εντόσθια, τρίβαμε πράσο και μπαχαρικά και τα κρεμάγαμε στο φασλότσακνο θλιές-θλιές πάνω απ' το τζάκι κι όταν στέγνωναν καλά καλά, το κρέας και τα λουκάνικα τα μαζεύαμε χωριστά και τα βάζαμαν στα πάνινα σακούλια και ύστερα τα φυλάγαμαν μέσα στο αμπάρι. Όταν θέλαμε κρέας, το βγάzaμε από το βράδυ και το βάζαμαν να μουσκέψει. Μούσκευε το βράδυ και το πρωί το μαγειρεύαμε με λάχανο, με πράσο ή με πατάτες.

Το χειμώνα τσουλαχρούσαμεν τα καλαμπόκια, που τα είχαμαν μαζέψει απ' τον Οκτώ-

Χιονιάδες, 1952.

βρη και τα 'χαμαν θυμωνιές στο πάτωμα. Καθόμασταν νυχτέρι και τσουλαχρούσαμε άλλος έδενε, άλλος έπλεκε και άλλος καθάριζε το καλαμπόκι και τα κρεμάγαμε στα φασλότσακνα στο ταβάνι ως την Άνοιξη, που θέλαμε να αλέσουμε το καλαμπόκι στο μύλο.

Όπως τσουλαχρούσαμε, αφήναμε δυο-τρία φύλλα για να γίνουν οι πλεξίδες, πλεξίδα διπλή μεγάλη για να κρεμαστεί.

Το χειμώνα όλοι ήμασταν μαζεμένοι μέσα.

Τα γίδια έμπαιναν απ' το Νοέμβρη μέσα στα κελάρια και δεν έβγαιναν έξω. Τι να βρουν να φαν; Αρχίζαμε λοιπόν το τάισμα μέσα. Μπορεί να βγάζαμε λίγο τα γίδια, αλλά τι να 'βρισκαν να κριτσίσουν.

Μέσα τα ταΐζαμε, μέσα τα ποτίζαμε και τα γίδια άρχιζαν να γεννούν το Δεκέμβρη.

Οι γελάδες γεννούσαν γύρω στην Πρωτοχρονιά, μέσα φαϊ, μέσα πότισμα κέφι έκαναν τα ζωντανά.

Τους ρίχναμε καμμιά φορά κι αλάτι, τους κόβαμε και από καμιά κολοκύθα και πίτουρα. Όλο το χειμώνα μέσα οι γυναίκες, φροντίδα στα ζώα, πλέξιμο και στη φωτιά.

Ανοίγαμε το δρόμο απ' το χιόνι και το μεσημέρι φέρναμε ζαϊρέ για το βράδυ και για το πρωί και τις περισσότερες φορές εγώ κουβαλούσα ζαϊρέ και απ' τους Σκουρτάδες πέρα, γιατί εδώ είχα μόνο την καλύβα του Μπούρη, που δεν ήταν αρκετά μεγάλη.

Τα πράσα τα βγάzaμε το Χινόπωρο κι ανοίγαμε λάκο στον κήπο, ρίχναμε μέσα άχυρο και λίγο κοπριά και τα βάζαμε στα δίπλα. Τα πράσα τα θάβαμε ξεχωριστά απ' τα λάχανα. Αφού τα θάβαμε, τσιτούσαμε κι ένα ξύλο όρθιο, για να τα βρισκουμε, γιατί τα πέτρωνε το χιόνι.

Κάναμε και την αρμιά. Είχε η Χαρίλαινα μεγάλο βαρέλι και εκεί βάζαμε τα λάχανα. Ο καθένας έφτιαχνε στο κοτσάνι το σημάδι του. Άλλος έφτιαχνε σταυρό, άλλος μια γκούβα και όταν πηγαίναμε να τα βγάλουμε τα γνωρίζαμε. Ξεχωριστά έφτιαχναν κομδόρια (πράσινες ντομάτες). Τις έφτιαχναν τουρσί, για να έχουν μεζέ για τις γιορτές όταν κερνούσαν το ρακί.

Τα λουκάνικα και το κρέας τα μαγειρεύαμε και με αλεύρι, το τσιριβίτς που λέμε.

Το χειμώνα λοιπόν ζώα κι άνθρωποι κλεισμένοι μέσα, πολλές φορές ως το Μάρτη.

Πολλές φορές δε μας έφτανε η οξυά και το κλαδί και τότε θα πηγαίναμε στο Τούρνοβο (Γοργοπόταμο) να πάρουμε καλαμποκιές και άχυρο. Αν μέναμε και από τις γελάδες πηγαίναμε στο Λισκατσιτκό, για να μάσουμε οξό για τις γελάδες.

Αν δεν έφταναν κι αυτά, πηγαίναμε για γκρέστα αυτά με τ' αγκάθια. Φτάναμε ως στη Σλίβα, ως τη γραμμή πάνω. Βάζαμαν φωτιά και τα τσουμαλούσαμε και ύστερα τα στουμπούσαμε με ένα ξύλο ή πέτρα και τότε έβγαζαν ένα υγρό. Τότε τα ρίχναμε στις γελάδες και ήταν το καλύτερό τους φαϊ.

Τα παιδιά κινούσαν από κάθε σπίτι, για να παν σχολείο κι αντάμωναν όλα μαζί. Από κοντά κι εμείς για να ρίξουμε το χιόνι να ανοιχτεί ο δρόμος να μπορέσουν να παν τα

παιδιά στο σχολειό πρωί και γιόμα. Έπαιρναν και δυο ξύλα παραμάσκαλα για τη σόμπα του σχολείου.

Για τα ζώα του χωριού είχαμε βλάχο και τον πληρώναμε εμείς. Αυτός είχε και δικά του ζώα. Θυμάμαι το Χρήστο Βλάχο με τα παιδιά του Θανάση, Λευτέρη, Χρήστο που ήταν από δω με καταγωγή, όπως λένε, απ' την Αλβανία. Κάθονταν στις Νίτσας το σπίτι το σπίτι κάτω απ' το Θεόφιλο.

Ο βλάχος φύλαγε χωριστά τα γίδια, χωριστά τις αγελάδες. Το πρωί τα βγάζαμε στις αυλές και τα αρμέγαμε. Όποιος δεν είχε αυλή, τ' άρμεγε μέσα στο κελάρι. Κατά τις 4.30 το πρωί σφύριζε ο βλάχος και πηγαίναμε όλα τα ζώα στο μεσοχώρι στη Μουρβιά. Μια μέρα θα τα πήγαινε από το Μανουρά, την άλλη κατά τ' Αλώνια.

Την Άνοιξη που είχαν πολύ γάλα τα έφερνε και το μεσημέρι για άρμεγμα.

Τα στείρα τα κοίμιζε στα χωράφια ο βλάχος και τα έφερνε στις 8 μέρες στο χωριό μόνο για αλάτισμα.

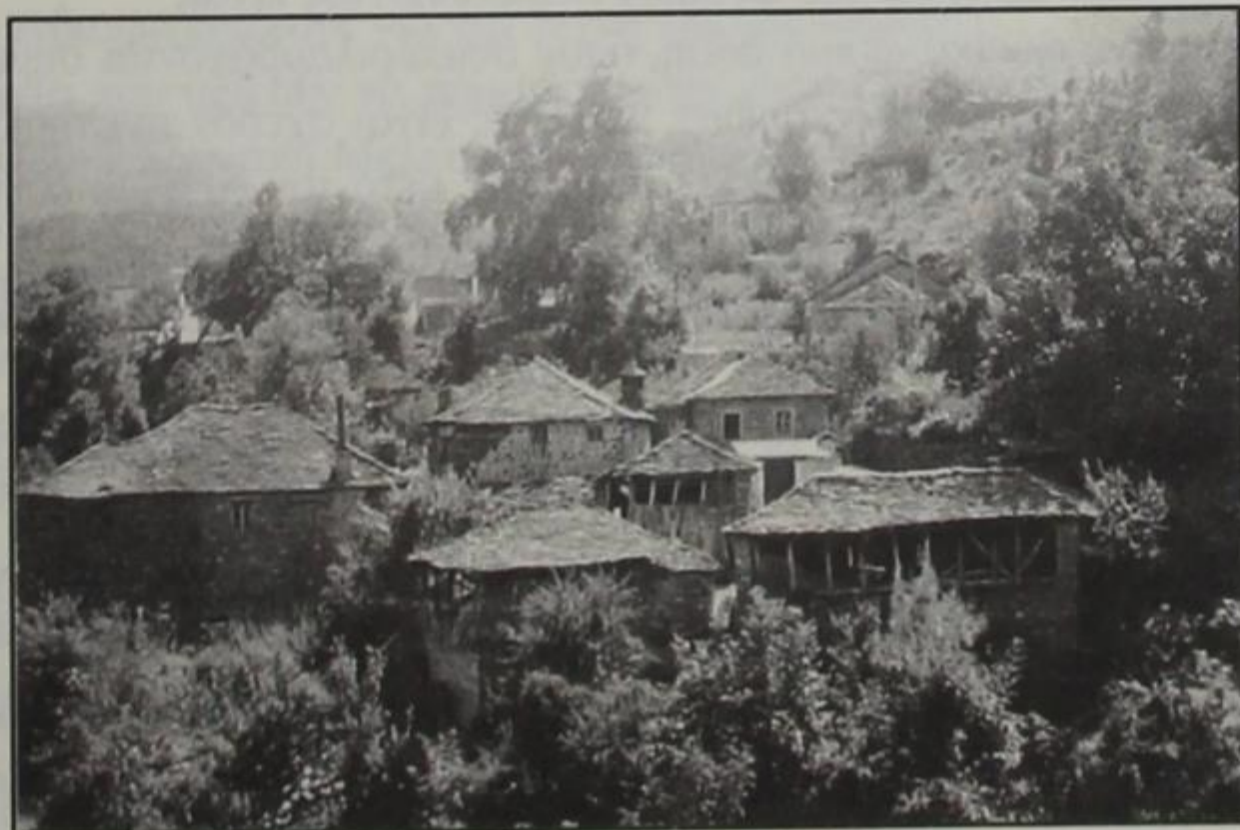
Το γάλα το μαζεύαμε στις μουρτζάλες για να το χτυπήσουμε. Μόλις κόρφιαζε βγάζαμε το βούτυρο που ύστερα θα το πλέναμε συνέχεια με κρύο νερό, για να φύγει τελείως ο ορός.

Μαζεύαμε και ούρδα, αφού βγάζαμε το βούτυρο, γύρζαμαν το ξυνόγαλο στο κακάβι, το βράζαμε και άρχιζε και κόβονταν τότε το ρίχνομε στη τσαντίλα και εκεί στράγγιζε.

Γεμίζαμαν μια μουρτζάλα βούτυρο και μια ούρδα την οποία τη σκεπάζαμε με βούτυρο για να μη μουχλιάζει.

Απ' αυτά είχαμε μέχρι τις Απόκριες.

Τυρί δεν πήζαμε, είχαμε μόνο αυτό που μας έδιναν οι βλάχοι για την κάθε οικογένεια.

Δημήτρης Μπούσμπουρας*

Γράμμος - φυσικό περιβάλλον

Ο Γράμμος είναι γνωστός σαν το βουνό του εμφυλίου πολέμου. Οι εντελώς αγεωργόφιτοι μάλιστα δεν ξέρουν ποια είναι η διαφορά του με το Βίτσι. Με τις αλλαγές στην Αλβανία και την αθρόα προσέλευση λαθρομεταναστών, που χρησιμοποιούν πάλι τα παλιά περάσματα, ακούστηκε πάλι σαν ένα από τα βουνά στα σύνορα. Αυτή η απομόνωση δεν επέτρεψε να αναδειχθούν οι φυσικές και πολιτιστικές ιδιαιτερότητες της περιοχής.

Μέχρι πριν μία δεκαετία πολύ λίγα ήταν γνωστά για τη φύση του βουνού. Με τις καταγραφές για την πανίδα και το φυσικό περιβάλλον, που έγιναν στη διάρκεια αυτής της δεκαετίας, αναγνωρίστηκε η αξία του και συμπεριλήφθη στις σημαντικότερες περιοχές για τη φύση στην Ελλάδα. Σήμερα συμπεριλαμβάνεται:

α) στις σημαντικές περιοχές για τα πουλιά στην Ελλάδα, σύμφωνα με τις καταγραφές της Ελληνικής Ορνιθολογικής Εταιρείας και του Bird Life International

β) στο δίκτυο «Natura 2000» της Ευρωπαϊκής Ένωσης σύμφωνα με το Ελληνικό Κέντρο Βιοτόπων/Υγροτόπων που κατέγραψε τις σημαντικότερες περιοχές στην Ελλάδα για την χλωρίδα, την πανίδα και τους σπάνιους τύπους οικοτόπων

γ) στις σημαντικότερες περιοχές για την αρκούδα, σύμφωνα με τις καταγραφές που πραγματοποίησε ο Αρκτούρος σε όλη την επικράτεια του είδους.

Τα σημαντικότερα στοιχεία του φυσικού περιβάλλοντος είναι:

- Τα εκτεταμένα φυσικά ώριμα δάση, όπου συμπεριλαμβάνονται σημαντικοί τύποι οικοτόπων. Τα μικτά δάση σε ορισμένες περιοχές είναι σχεδόν ανεπηρέαστα, καθώς έμειναν εκτός εκμετάλλευσης για πολλές δεκαετίες μετά τον εμφύλιο λόγω του φόβου των ναρκών και της εγκατάλειψης της περιοχής από τους ανθρώπους.

- Η εκτεταμένη υποαλπική ζώνη με ενδημικά και σπάνια είδη χλωρίδας και σημαντικούς τύπους οικοτόπων.

- Οι υποαλπικές λίμνες όπως οι Αρένες και η λίμνη Γράμμου στα 2350 μέτρα (η ψηλότερη λίμνη στην Ελλάδα).

- Ο σχετικά μεγάλος για τα ελληνικά δεδομένα πληθυσμός αρκούδας. Υπολογίζεται

---

* Ο Δημήτρης Μπούσμπουρας είναι βιολόγος, Συντονιστής της Ειδικής Περιβαλλοντικής Μελέτης Γράμμου

ότι στην περιοχή του Γράμμου και την κοιλάδα του Γράμμου-Βοΐου ζουν περίπου 15 αρκούδες. Ο Γράμμος αποτελεί για την αρκούδα τη μοναδική ζώνη σύνδεσης της εξάπλωσης του είδους στην Πίνδο και την υπόλοιπη βαλκανική.

- Οι βραχώδεις ορθοπλαγιές φιλοξενούν το αγριόγιδο, το ευρωπαϊκό

είδος αντιλόπης, που απειλείται σοβαρά. Στον Γράμμο με 40 - 45 άτομα υπάρχει το 10% του πληθυσμού της χώρας μας.

- Η ποικιλία των ειδών της ορνιθοπανίδας. Σημαντικότερα είναι τα αρπακτικά πουλιά, όπως ο χρυσαετός, ο πετρίτης, το κουκάλογο, τα δασικά είδη, όπως οι δρυοκολάπτες, από τους οποίους υπάρχουν όλα τα είδη αυτής της ζώνης εξάπλωσης.

- Η παρουσία και των τριών ειδών τριτώνων (αμφίβια σαν τη σαλαμάνδρα που ζουν μόνιμα στο νερό) και παρουσία δύο ειδών ερπετών με τη νοτιότερη εξάπλωση Ευρώπης, πρόκειται για την αμμόσαυρα και την αλπική οχιά που στον Γράμμο ζουν στην υποαλπική ζώνη, ενώ στη βόρεια στις πεδινές εκτάσεις.

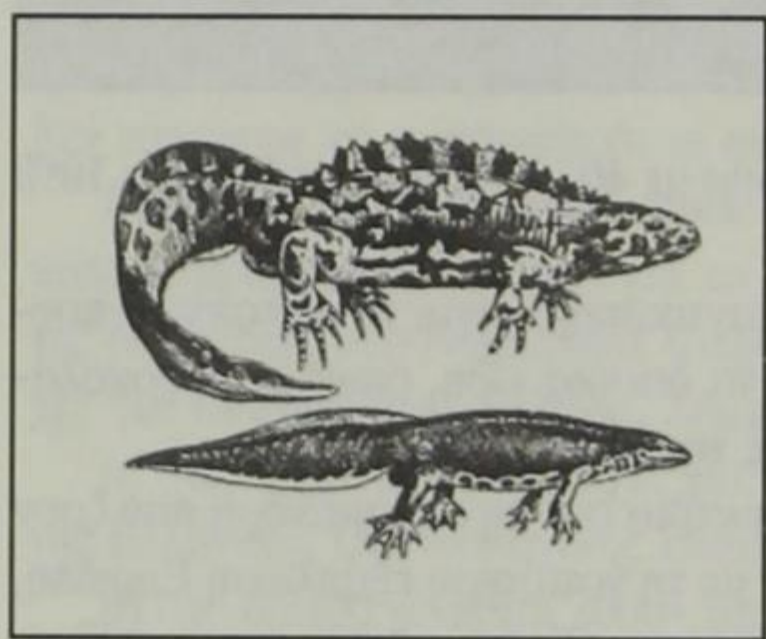
Δίπλα σ' αυτά θα πρέπει να προστεθεί η αισθητική αξία του τοπίου, το ιστορικό και πολιτιστικό ενδιαφέρον και τα αξιολογικά μνημεία. Έτσι το βουνό μπορεί να έχει μεγάλη ελκυστικότητα για τους επισκέπτες με ιδιαίτερα ενδιαφέροντα (ορειβάτες, φυσιολάτρες, περιηγητές, ενδιαφερομένους για την τέχνη και την ιστορία).

Τα στοιχεία που αξίζουν να προστατευτούν στον Γράμμο έγιναν γνωστά μετά από την Ειδική Περιβαλλοντική Μελέτη που εκπόνησε ο Αρκτούρος, σε συνεργασία με το ΥΠΕΧΩΔΕ και το Υπ. Γεωργίας, στο πλαίσιο του προγράμματος LIFE της Ευρωπαϊκής Ένωσης ΑΡΚΤΟΣ. Η μελέτη αυτή προτείνει την κήρυξη της περιοχής ως "Εθνικό Πάρκο" σύμφωνα με τον νόμο για το περιβάλλον. Η πρόταση αυτή βρίσκεται στο στάδιο εξέτασης από τις υπηρεσίες και επεξεργασίας από αυτές του σχεδίου Προεδρικού Διατάγματος που έχει υποβληθεί από το πρόγραμμα.

Τα σημαντικότερα στοιχεία του φυσικού περιβάλλοντος στην περιοχή των Χιονιάδων

Ο Γράμμος είναι ενιαίος και η προστασία δεν μπορεί παρά να αφορά όλο τον ορεινό

όγκο. Κάθε περιοχή όμως έχει τις ιδιαιτερότητές της και αυτές πρέπει να αναδειχθούν. Το νότιο άκρο της περιοχής που έχει προταθεί για ένταξη στο Εθνικό Πάρκο βρίσκεται στους Χιονιάδες. Τα στοιχεία που εντυπωσίασαν τους μελετητές, εκτός από το τοπίο και η τέχνη της αγιογραφίας, ήταν τα είδη της πανίδας που καταγράφηκαν: τα αρπακτικά πουλιά που αναζητούν την τροφή τους στα βοσκοτόπια και τα ανοίγματα των δασών, η παρουσία της αρκούδας στις συστάδες πάνω από το χωριό, το σπάνιο νυκτόβιο αιγωλιός (ή χαροπούλι) που ακούγεται τις νύκτες κοντά στο χωριό και ο νανομυγοχάφτης, που φωλιάζουν σε λίγα σημεία στην Ελλάδα. Για την αρκούδα φαίνεται ότι υπάρχει επαρκής τροφή στα παλιά οπωροφόρα που υπάρχουν γύρω από το χωριό. Αλλά οι πυκνότερες

Είδη τριτώνων που βρίσκονται στην περιοχή Χιονιάδων.

συστάδες και οι βραχώδεις περιοχές αποτελούν άριστο καταφύγιο για το φώλιασμα τον χειμώνα και για προσωρινό θερινό καταφύγιο. Η διατήρηση της ηρεμίας στο τοπίο και η αποφυγή διάνοιξης δρόμων θα διασφαλίσουν την παρουσία των περισσότερο απειλούμενων μεγάλων θηλαστικών.

Μια πολύ ευχάριστη έκπληξη ήταν η πανίδα στη λίμνη, πάνω από το χωριό, σε υψόμετρο 1450 μέτρων. Η ιδιαιτερότητά της είναι η παρουσία σ' αυτήν τουλάχιστον 6 ειδών αμφιβίων, μεταξύ των οποίων τα τρία είδη τριτώνων (αλπικός, κοινός και λοφιοφόρος τρίτωνας) και ο δενδροβάτραχος. Το πιο σημαντικό από αυτά, ο λοφιο-

φόρος τρίτωνας, είναι ο μεγαλύτερος σε μέγεθος και περισσότερο εξαρτώμενος από το νερό. Γι' αυτόν το λόγο είναι και περισσότερο ευάλωτος. Μια καταστροφή στη λίμνη με ρύπανση, μόλυνση ή καταστροφή της βλάστησης θα οδηγήσει σε εξαφάνισή του.

Η λίμνη αποτελεί πολύ καλή θέση για ενημέρωση σε θέματα σχετικά με το φυσικό περιβάλλον και περιβαλλοντική εκπαίδευση. Αρκεί βέβαια να υπάρξει η ανάλογη προσοχή και προστασία των ειδών στον φυσικό τους χώρο. Έτσι προτάθηκε η περίφραξη και η σήμανσή της, ώστε να γίνεται κατανοητή η σημασία της στον επισκέπτη και να αποφευχθεί η καταστροφή της χλωρίδας.

Από τις συζητήσεις με τους λιγοστούς κατοίκους του χωριού αλλά και όλων των άλλων οικισμών στον Νομό Ιωαννίνων και στον Νομό Καστοριάς διαπιστώσαμε ότι υπάρχει φιλική στάση απέναντι στο φυσικό περιβάλλον. Αν αυτό το κλίμα διατηρηθεί, ο συνδυασμός της προστασίας και της ανάδειξης των περιοχών θα οδηγήσει στην αναστροφή της τάσης ερήμωσης, που παρατηρείται εδώ και δεκαετίες.

Δημοτικά τραγούδια

Η Ζαχαρούλα και ο Σέχης

Η Ζαχαρούλα -κοπέλα πανέμορφη και με ξανθά μακριά μαλλιά, από το Ζαγόρι η καταγωγή της αγάπησε ένα ξυλογλύπτη από το Γοργοπόταμο της Κόνιτσας, αλλά δεν ήταν δυνατόν να τον κατακτήσει και τον στεφανωθεί, γιατί ο ίδιος ήταν παντρεμένος στο χωριό του και μάλιστα είχε και τέκνα μικρά στην ηλικία. Και όμως πιο πολλοί -περασμένης ηλικίας μη ζώντες σήμερα- μας είπαν πως η ομορφούλα δεν λέγονταν Ζαχαρούλα, παρά Αθηνούλα και ο λεγόμενος ήταν ο Μάρκος Σέχης που για τα μάτια και την ομορφιά της Αθηνούλας παράτησε γυναίκα και παιδιά.

Πρέπει να σημειώσουμε εδώ πως εδώ και πολλά χρόνια -περισσότερα από εβδομήντα και ογδόντα τα Ζαγοροχώρια συγκέντρωναν πολλούς τεχνίτες από Χιονιάδες και Γοργοπόταμο και άλλα βέβαια της Επαρχίας Κονίτσας, όπως σκαλιστές, του ξύλου, διακοσμητές, ξυλουργούς και οικοδόμους. Μάρτυρες σήμερα όλων αυτών τα αρχοντικά σπίτια, που διατηρούνται και σώζονται εκεί. Χρήμα πολύ έμπαινε στο Ζαγόρι από τους ταξιδεμένους Ζαγορίσιους στη Βλαχιά (=Ρουμανία), Κωνσταντινούπολη, Αίγυπτο και αλλού. Ταξίδια που κρατούσαν χρόνια και χρόνια, αρκεί να ειπωθεί πως ταξιδεμένος άφηνε τη γυναίκα του σε ενδιαφέρουσα κατάσταση και γυρίζοντας έβρισκε το τέκνο του αρραβωνιασμένο ή και παντρεμένο ακόμα. «Ο Ρόβας ξεκίνησε και στη Βλαχιά να πάει». Είναι ο ταχυδρόμος και μεταφορέας, που με τις κόκκινες και γκριζες μούλες του πηγαινοέρχεται φέροντας γράμματα, χρήμα και επιβάτες, δεδομένου ότι τότε ούτε αυτοκίνητα, ούτε τηλέφωνα και τηλεγράφοι και ούτε τράπεζες υπήρχαν.

Ας γυρίσουμε όμως στη Ζαχαρούλα μας και το Μάρκο το Σέχη (= Σκαλιστή) και να ειπούμε πως και τότε ο έρωτας «ο ανίκητος εις μάχας», παντού έχτιζε φωλιές και παντού -με πρόσκληση βέβαια- «εν σπηλαίοις και όρεσι» έχωνε τη μούρη του.

Το τραγούδι της Ζαχαρούλας

Σειούνται τα δένδρα σειούνται και τα κλαδιά
σειέται και η Ζαχαρούλα με τα ξανθά μαλλιά.
Τι έχεις μωρ' Ζαχαρούλα μέρα και νύχτα κλαις
και το παράπονό σου της μανούλας σου δε λες.
Τι να σου πω βρε μαν' -βρε μανούλα-
τι να σου διηγηθώ

αυτόν τον Μάρκο Σέχη πολύ τον αγαπώ.
 Τι λες αυτού μωρ' σκύλα -μωρ' σκύλα θυγατέρα-
 τι λες μωρ' ουβριά
 αυτός είναι πατέρας, πατέρας με παιδιά.

Το τραγούδι κατέγραψε ο Στέφανος Ζωγράφος, που έγραψε και το ιστορικό με γλαφυρό τρόπο.

Θα πάρω έναν ανήφορο κι ένα ανηφοράκι.
 Να βρω κλαράκι φουντωτό σε ρίζα από λιθάρι.
 Να κάτσω να συλλογιστώ της ξενιτιάς τα ντέρτια.
 Η ξενιτιά έχει βάσανα έχει πολλά φαρμάκια.
 Χωρίζει μάνες και παιδιά γυναίκες από τους άνδρες.
 Χωρίζει και μια νιόπαντρη και μικροπαντρεμένη..

Αυτό το τραγούδι έλεγε ο Χριστόδουλος Σκούρτης, όταν ήταν μάγειρας στους γάμους και έμπαινε στο δωμάτιο με τα τραπέζια κρατώντας το δίσκο με το ψητό, που του είχε στολίσει το κεφάλι με βασιλικό και άλλα λουλούδια.

Κάλιο να μη 'χα πέσει που 'πεσα
 σιμά στην αφεντιά σου, λεβέντη μου,
 σιμά στην αφεντιά σου, ασίκη μου.

Τι 'δα ένα όνειρο κακό
 και δείχνει για τ' εσένα, λεβέντη μου,
 και δείχνει για τ' εσένα, ασίκη μου.

Πες μου τι 'ταν το όνειρο
 και γω θα στο ξηγήσω, λεβέντη μου,
 και γω θα στο ξηγήσω, ασίκη μου.

Είδα το μαύρο σου γυμνό
τη σέλα ραγισμένη, λεβέντη μου
τη σέλα ραγισμένη, ασίκη μου.

Το δόλιο το μαντίλι σου
στη λάσπη ξαπλωμένο, λεβέντη μου,
στη λάσπη ξαπλωμένο, ασίκη μου.

Το μαύρο μου είναι η ξενητιά
και η σέλα είναι ο δρόμος, λεβέντη μου,
και η σέλα είναι ο δρόμος, ασίκη μου.

Το δόλιο το μαντίλι μου
είναι ο ξεχωρισμός, λεβέντη μου
είναι ο ξεχωρισμός, ασίκη μου.

Όπου θα πας λεβέντη μου
θαρθώ και γω μαζί σου, λεβέντη μου,
θαρθώ και γω μαζί σου, ασίκη μου.

Εκεί που πάω κόρη μου
γυναίκες δεν πηγαίνουν, λεβέντη μου,
γυναίκες δεν πηγαίνουν, ασίκη μου.

Δωσ' μου μονάχα την ευχή
γρήγορα να γυρίσω, λεβέντη μου,
γρήγορα να γυρίσω, ασίκη μου.

Τα κατέγραψε ο Νίκος Παπακώστας.

Η πλατεία του χωριού

Η πλατεία του χωριού

Όνειρο ετών ήταν για όλους τους χωριανούς, η διαμόρφωση της πλατείας του χωριού μας. Τελικά, και οι τελευταίες γραφειοκρατικές καθυστερήσεις ξεπεράστηκαν, μετά από τις επίμονες προσπάθειες του προέδρου του χωριού μας, Ζωγράφου Ευριπίδη, και τα έργα που άρχισαν εδώ και δυο χρόνια έφεραν το επιθυμητό αποτέλεσμα.

Το περασμένο καλοκαίρι, λοιπόν, δόθηκε για χρήση η νέα πλατεία, ένα έργο με παραδοσιακό χρώμα που δένει αισθητικά με το περιβάλλον, μια που το κύριο υλικό κατασκευής ήταν η πέτρα, που στα χέρια των βορειοηπειρωτών μαστόρων από το Μπεράτι έγινε ο συνδυασμός της παράδοσης και της σύγχρονης αντίληψης για τη λειτουργικότητα ενός χώρου.

Ελπίζουμε πάντα στο χωριό μας να γίνονται τέτοια έργα, που οι σωστές μελέτες τους, και όχι η προχειρότητα θα στήνουν τις γερές βάσεις βιώσιμων και χρήσιμων κατασκευών.

Η Αδελφότητα Χιονιαδιτών «Άγιος Αθανάσιος»

Για το 1999:

- Κυκλοφόρησε για μια ακόμη χρονιά το Ημερολόγιο του 2000 κάνοντας μια αναδρομή σε πρόσωπα και σημαντικές στιγμές του αιώνα μας, εμπλουτισμένο με παλιά δημοτικά τραγούδια, όπως λέγονταν στο χωριό, καταγραμμένα από χωριανούς μας.

- Στις 23 Ιανουαρίου 2000 μέσα σε μια ζεστή εκδήλωση έγινε η κοπή της Πρωτοχρονιάτικης πίτας.

Στην εκδήλωση αυτή βραβεύτηκαν οι νέοι του χωριού μας, που και φέτος έδωσαν το παρόν με τις επιτυχίες τους σε Πανεπιστημιακές σχολές.

- Μαζί με την κοπή πραγματοποιήθηκε η γενική συνέλευση των μελών της Αδελφότητας και ακολούθησαν οι καθιερωμένες αρχαιρεσίες για την εκλογή του νέου Δ/κού Συμβουλίου.

Αξίζει να σημειωθεί ότι για πρώτη φορά υπήρξε μεγάλη συμμετοχή και απαρτία στη Γεν. συνέλευση, πράγμα που δε συνέβαινε στο παρελθόν.

Μετά την ψηφοφορία και την καταμέτρηση των ψήφων εκλέχτηκαν για το νέο Δ.Σ. οι παρακάτω:

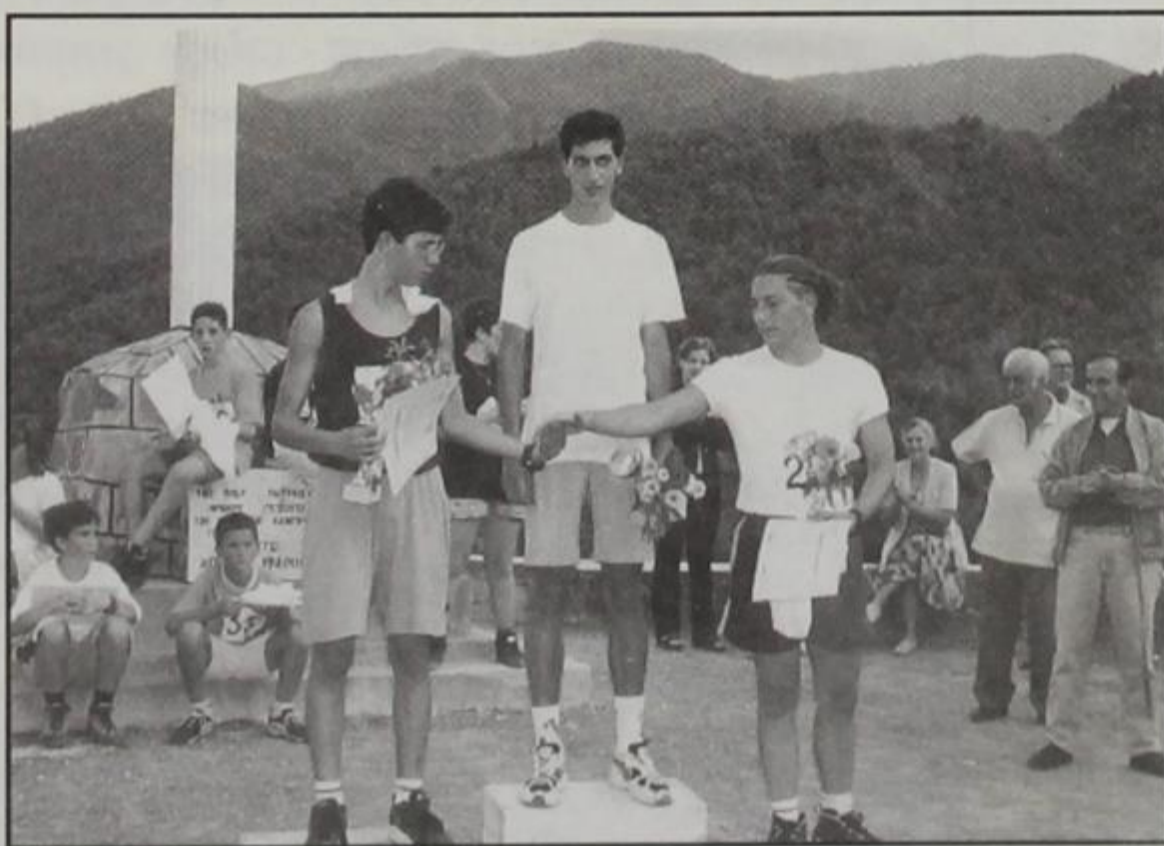
Λιάτσης Ιωάννης (πρόεδρος) – Δημητριάδης Βασίλειος (αντιπρόεδρος) – Σκούρτης Κων/νος (γραμματέας) – Μανδρίδης Βασίλειος (ταμίας) – Ζωγράφου Γεωργία, Σκούρτη Ευαγγελία, Σακούλης Αναστάσιος (μέλη).

Γιάννης Λιάτσης

Δραστηριότητες του καλοκαιριού που πέρασε

Όπως κάθε καλοκαίρι, οι διακοπές συνδυάστηκαν με δραστηριότητες, που έκαναν τις μέρες της ξεκούρασης να περνούν ευχάριστα και δημιουργικά.

- Οργανώθηκε και πραγματοποιήθηκε το πανηγύρι του χωριού, στις 17 Αυγούστου, που έδωσε την ευκαιρία στους χωριανούς να γλεντήσουν με την κομπανία του Μιχ. Πανουσάκου. Αίσθηση έκανε το χορευτικό των παιδιών του

Καλοκαίρι '99. Οι νικητές του αγώνα δρόμου.

χωριού με παραδοσιακές ενδυμασίες.

- Στις 19-20 Αυγούστου αρκετοί από τους νέους του χωριού έλαβαν μέρος στην άνοδο και διανυκτέρευση στο βουνό και όλοι οι συμμετέχοντες υποσχέθηκαν ότι πλέον από δω και πέρα το διήμερο στο βουνό θα καθιερωθεί σαν βασική δραστηριότητα του καλοκαιριού.

- Μεγάλη επιτυχία είχε και ο αγώνας δρόμου του χωριού, αφού για φέτος οι συμμετέχοντες ξεπέρασαν τους 50 αθλητές -τριες, και έλαβαν:

1η θέση: Παΐσιος Κων/νος, Χιονιάδες

2η θέση: Δασκαλάκης Ηρακλής, Βούρμπιανη

3η θέση: Παντούλας Επαμεινώνδας, Βούρμπιανη

- Αρκετό ήταν ακόμη το ενδιαφέρον των νέων του χωριού για τη συγκέντρωση υλικού για τον εμπλουτισμό του υπό διαμόρφωση Μουσείου των Αγιογράφων.

- Στις 14 Αυγούστου έγιναν και οι εκλογές στον Πολιτιστικό Σύλλογο Χιονιαδιτών το νέο Διοικητικό Συμβούλιο είναι:

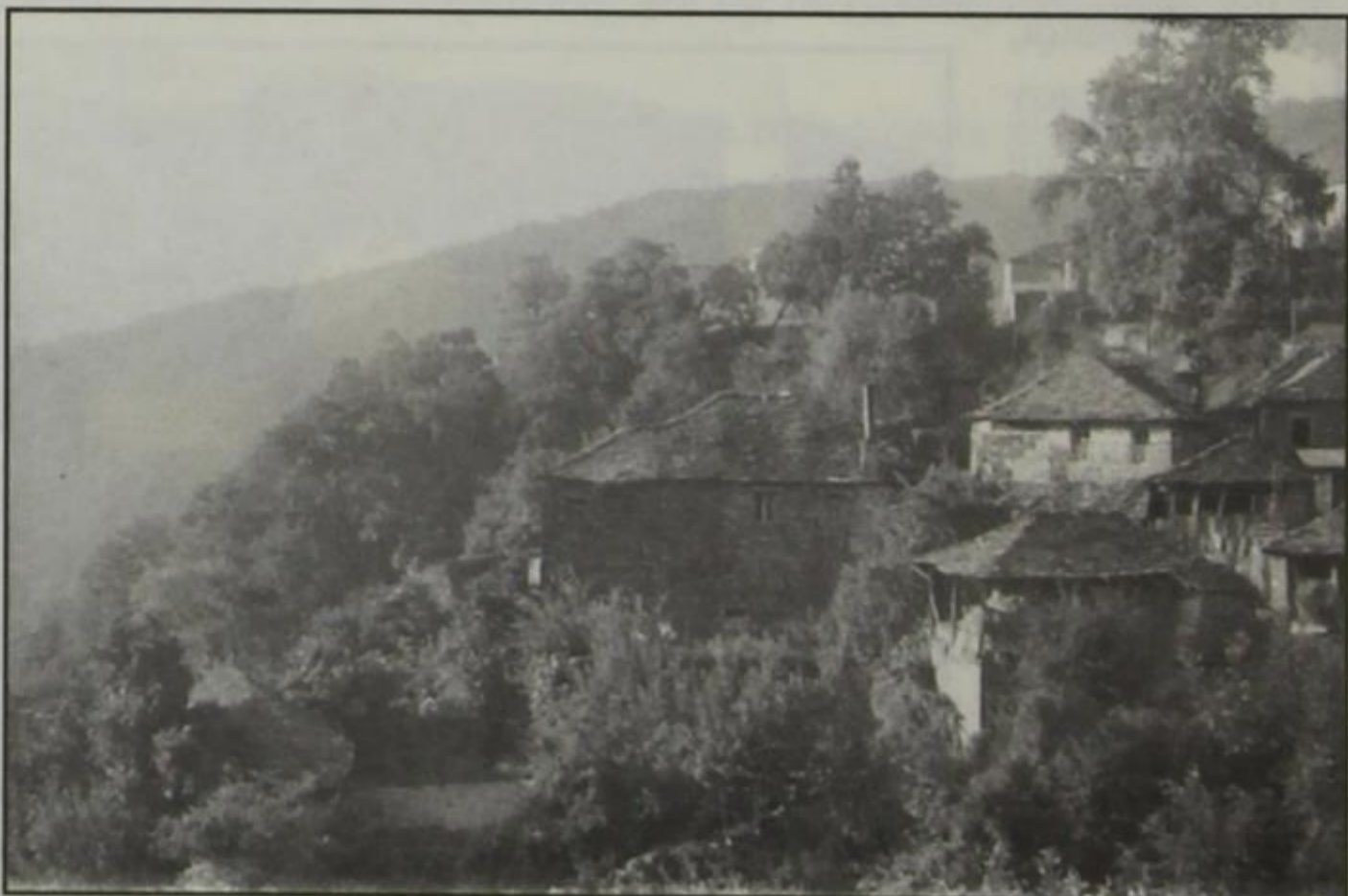
Πρόεδρος: Σκούρτης Βασίλειος του Χρήστου

Αντιπρόεδρος: Ζωγράφος Κων/νος του Αθανασίου

Ταμίας: Γεραβέλης Μιλτιάδης του Θεμιστοκλή

Γραμματέας: Λιάτσης Ιωάννης του Μιχάλη

Σύμβουλος: Ζωγράφος Μιχάλης του Ευριπίδη

Κώστας Σκούρτης

Βιβλιοπαρουσίαση

Ο Γιάννης Λυμπερόπουλος μας έστειλε το βιβλίο του «Ο Αλή Πασάς και οι βαθύτερες καταβολές των πολιτισμικών επιδιώξεών του» με την εξής αφιέρωση:

«Μ' αγάπη και εκτίμηση για το περιοδικό "Εκ Χιονιάδων", που το βρίσκω πολύ ενδιαφέρον με πολύ μεράκι και καημό. Σας συγχαίρω».

Για το βιβλίο δεν αρκεί ο χώρος αυτός να παρουσιαστεί. Είναι μια σημαντική ιστορική μελέτη που αποδεικνύει τις ελληνικές πολιτισμικές καταβολές στη διαμόρφωση της ισχυρής και αμφιλεγόμενης προσωπικότητας του Αλή Πασά. Η Κονιτσιώτισσα Χάμκω, η μητέρα του Αλή, ήταν απόγονος ελληνόφωνων, πιθανότατα εξισλαμισμένων, μπέηδων της Άνω Κόνιτσας και μετέφερε σε αυτόν την ελληνική παιδεία της.

Ο συγγραφέας είναι γνωστός και το έργο του πολύπλευρο με σημείο αναφοράς πάντα την Κόνιτσα. Αντί να μιλήσουμε για τα βιβλία του και την προσφορά του διαλέγουμε ένα απόσπασμα από την ομιλία της Γεωργίας Λαδογιάννη - έκδοση δήμου Κόνιτσας - σε τιμητική εκδήλωση για τον συγγραφέα:

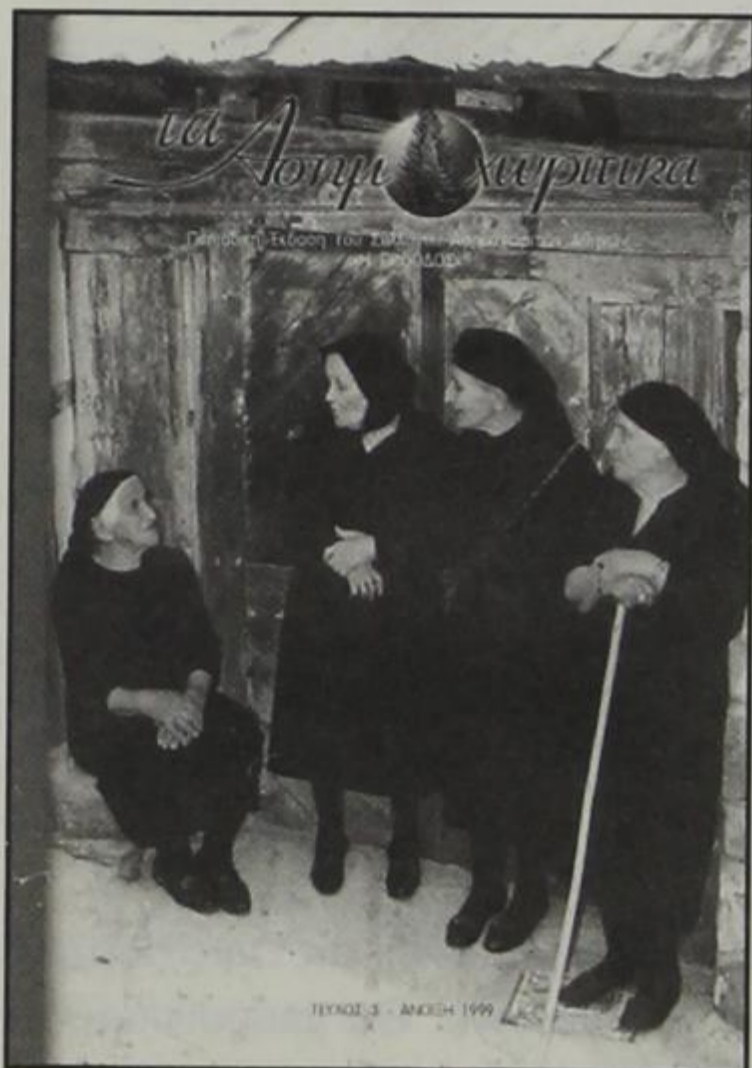
«Ο Λυμπερόπουλος δεν ανήκει στο συμβατικό τύπο διανοούμενου της επαρχίας που συλλέγει τεκμήρια της παλιάς ζωής. Αυτόν τον τύπο τον ξεπερνά. Θα μπορούσαμε να αναφέρουμε τρία στοιχεία της διαφοράς του, που είναι, ταυτόχρονα, τα χαρακτηριστικά της συγγραφικής του ιδιαιτερότητας: πρώτα - πρώτα, είναι το επίπεδο της μόρφωσής του (μεταπτυχιακές σπουδές στο Παρίσι), που τον αναδείχνει σε ικανό ερευνητή. Γνωρίζει να αξιοποιεί τη βιβλιογραφία πάνω σε ένα θέμα και έχει την ευρύτητα της ενημέρωσης και την ωριμότητα να ερμηνεύει σωστά και να συνθέτει τα γεγονότα στην στρατηγική που μπορεί να τα αναδείξει.

Δεύτερον, είναι ο ίδιος συγγραφέας προσωπικός κάτοχος ενός υλικού μνήμης από αφηγήσεις και βιώματα, που αν το συνδέσουμε με την προμνημονευθείσα ικανότητα του ερευνητή, καταλαβαίνουμε ότι το υλικό αυτό (της παράδοσης και της εμπειρίας) έχει κατατεθεί στον πιο ευαίσθητο δέκτη.

Το τρίτο στοιχείο έχει να κάνει με τον αφηγηματικό τρόπο του Λυμπερόπουλου. Αυτό το τελευταίο στοιχείο επικαθορίζει με τον πιο δραστικό τρόπο την γραφή του. Εξ αυτού του στοιχείου τα πλούσια και πολύτιμα για την τοπική ιστορία κείμενά του αποκτούν μια ιδιομορφία. Από την άποψη του γένους (του συγγραφικού είδους), έχουν μορφή σύνθετη: είναι κείμενα έρευνας και συγκέντρωσης υλικού από το παρελθόν της τοπικής κοινω-

νίας, είναι κείμενα μαρτυρίας αλλά ταυτόχρονα είναι αφηγήσεις που μας κάνει κάποιος που γνώρισε και έζησε τη ζωή στην οποία αναφέρεται».

«Τα Ασημοχωρίτικα»

Το περιοδικό των κοντοχωριανών μας βγήκε σχεδόν ταυτόχρονα με το δικό μας και φαίνεται ότι θα υπάρξει συνέχεια σε ανάλογες εκδόσεις. Από τον Αμάραντο μάθαμε ξεκίνησε η έκδοση περιοδικού και αλλού το μελετούν. Τα «Ασημοχωρίτικα» είναι ένα ιδιαίτερο περιοδικό με τα εξής χαρακτηριστικά: Πρώτον είναι πολύ προσεγμένο και πλούσιο σε εικονογράφηση και χρώμα. Μετά έχει πληθώρα ύλης που καλύπτει ιστορικά, λαογραφικά και ειδησιογραφικά θέματα, με έμφαση στα τοπικά νέα και στις πολλές εκδηλώσεις της αδελφότητας Ασημοχωριτών. Τελευταίο και σπουδαιότερο είναι η αγάπη των εκδοτών του περιοδικού για το χωριό τους που τη δείχνουν με κάθε τρόπο, καρπός της οποίας είναι και το περιοδικό. Ευχόμαστε το περιοδικό αυτό να βγαίνει για πολλά χρόνια και να συμβάλλει στην προκοπή του Ασημοχωριού και τη σύμπνοια των Ασημοχωριτών.

ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΟΣ ΣΕΒΝΤΑΣ με το Θόδωρο Ζωγράφο

Ο δεκαεφτάχρονος Χιονιαδίτης, Θόδωρος Ζωγράφος, έβγαλε την πρώτη του κασέτα με οργανική μουσική και έχει ήδη έτοιμη και δεύτερη με Ηπειρώτικα τραγούδια. Τον συνοδεύουν οι μουσικοί Σωτήρης Καραγιάννης - λαούτο, Χρήστος Μπάμου - ντέφι και Παντελής Γκιόκας - βιολί. Ο ίδιος παίζει κλαρίνο με τον τρόπο που αρμόζει στην παράδοσή μας, βαδίζοντας στα χνάρια των μεγάλων οργανοπαιχτών μας. Το ταλέντο του και η συμπαράσταση των γονιών του που αγαπούν την παράδοση εγγυώνται λαμπρή εξέλιξη.

